

Віктор ДАВИДЮК

КУПАЛО НА ЗАХОДІ ВОЛИНІ

**Луцьк
2015**

Д-13 Давидюк В. Купало на заході Волині. Наукове видання. – Луцьк: Вежа-друк. 2015. – 75 с.

У праці розглянуто регіональний варіант купальської обрядовості Волині ХХ ст. Автор скрупульозно фіксує все до найменших деталей, усвідомлюючи, що того Купала вже не існує навіть упам'яті теперішніх старожилів і відновити з часом відомості про нього буде неможливо. Водночас висловлює власні міркування, чому так, а не так і ламає деякі усталені стереотипи.

Для всіх, хто цікавиться народною культурою і її волинським варіантом зокрема.

ВОЛИНСЬКА ТРАДИЦІЯ ВІДЗНАЧЕННЯ КУПАЛА В ПРОСТОРІ ТА ЧАСІ

Загальне уявлення про купальську обрядовість Волині аж до 90-х років минулого століття значною мірою визначала стаття Лесі Українки «Купала на Волині». Доступна праця відомого автора неодмінно потрапляла в поле зору науковців та методистів народної творчості й часто ставала основою для різного роду реконструкцій на відкритих майданчиках міст і сіл¹. Починаючи з 60-х років, на основі цих постановок вже почало формуватися нове уявлення про це свято. Воно все більше ставало культурно-розважальним доповненням Дня молоді. Сьогодні ці сценарії вже переповідаються інформантами й формують нове уявлення про купальські традиції краю.

Втім фактологічна неточність була допущена вже в самій статті Лесі Українки. Вона була зумовлена рівнем тогочасною науки, де поняття етнографічної Волині ще не існувало й підмінялось адміністративним. Тим-то на час появи добірки пісень, споряджених невеликою вступною статтею Лесі Українки, мало хто зауважив етнографічну однорідність місцин, у яких вони були записані. Волинь на той час визначалася межами губернії. Волинським вважалось все, що знаходилося на протяжності від Любомля до Народич. Хоч можна було брати й ще далі на схід. На французьких картах XVIII ст. Нижньою Волинню названо Подніпров'я.

Зі зміною адміністративних меж Волині до теперішнього їх стану все, що стосувалося тієї Волині, звузилося до меж сучасної Волинської області, яку в етнографічному плані радше можна назвати Поліссям, ніж Волинню. Відтак часто означається як волинський саме поліський фольклор. Від цього найбільше страждає сама Волинь. Традиційна культура Полісся архаїчніша, тому волинську часто просто не брали до уваги. Більше цікавилися Поліссям і дослідники. Ще 1910 р. В'ячеслав Камінський, який представляв на той час Петроградську академію наук, свій вибір місця дослідження купальських свят, зроблений на користь Західного Полісся, мотивував тим, що «терен з етнографічного боку дуже мало обслідуваний, тому кожен матеріал, що торкається Полісся, вносить дещо, хоч і не цілком нове, але особливе»².

Однаке сьогодні, коли на Поліссі про традиційне (не постановочне) святкування Купала можна почути рідко в якому селі, то на Волині мало не в кожному.

У зв'язку з підміною базових територіальних понять Волині, як землі, де принаймні з X ст. проживло плем'я волинян, зауважене арабськими та баварськими мандрівниками, територією Волинської області на основі деяких аматорських публікацій може скластися враження, що на Волині Купала, принаймні на початок XX ст., майже не відзначали. Насправді ж це стосується Західного Полісся.

¹ Ой на Івана, ой на Купала (з досвіду проведення свята Івана Купала на Волині) / [матеріал підгот. О. Ошуркевич]. – Луцьк, 1974. – 12 с.; Ошуркевич О. Свято краси і молодості // Нове традицією стало. – Львів, 1978. – С.111.

² Камінський В. Святкування Купала на Волинському Поліссі//Етнографічний вісник. – Кн.5. – К., 1927. – С.12.

Помилки, спричинені підміною волинського фольклору поліськими, переписуються зі статті в статтю, не лише аматорами, а й дослідниками без достатньої польової практики. Так множаться хибні уявлення як про саму Волинь, так і про особливості її фольклору. Повною мірою це стосується й купальських традицій, адже перелік основних ритуалів в цих двох етнографічних регіонах суттєво відрізняється.

Внести ясність у те, що тут власне волинське і цим запобігти новим подібним помилкам і покликана наша праця.

В дослідженні Лесі Українки «Купала на Волині», більшу частину якого складають тексти купальських пісень, топонімічні поклики до них вичерпуються кількома пунктами: декілька разів значиться Колодяжне та один раз Білінь Ковельського повіту, декілька Жабориця та значно частіше Миропілля Звягельського повіту. Отже, представлений там купальський фольклор наполовину поліський, наполовину волинський.

До подібної еkleктики вдається з дещо іншого приводу й маститий етнолог та антрополог Хведір Вовк у своїй доповіді «Антропологічний склад населення Волинської губернії» (1911 р.). Отже, невизначеність етнографічних меж та підміна їх адміністративними була на той час загальною тенденцією нерозрізнення Полісся й Волині.

Така контамінація поліського та волинського матеріалу тепер, коли народознавча наука впритул підійшла до з'ясування питань культурогенезу, стала значною перешкодою для з'ясування походження багатьох культурних явищ. Значною мірою це стосується й купальського обряду. Давність походження окремих його елементів не викликає сумніву. Не існує заперечень і стосовно того, що набір обрядових компонентів у різних місцевостях може відрізнятися як кількісно, так і по суті. Все це дає підстави вважати купальську обрядовість синтетичною, тобто такою, яка складалась на основі питомих компонентів різних племен і етнічних груп упродовж тривалого часу. Відсутність якогось із складників скоріш за все може означати відсутність в етногенезі населення одного з етногенетичних складників, який виявив свою присутність на інших територіях. Зрозуміло, що сталося це не сьогодні й не вчора. Шлях формування обряду був тривалий і доволі непростий. Єдиний консолідуєчий купальський компонент – ритуальне вогнище – об'єднує не тільки українські землі, а й усю Західну Європу, північ Африки, хоч мало стосується більшості етнічних груп московитів і зовсім не відоме на території південної та середньої Азії, де проживають нащадки кочового населення.

Географія поширення та строкатість основних обрядодій свідчать про неабияку давність купальського обрядового комплексу. Щось у його генезу внесли одні племена, щось інші. Єдиного національного варіанту не існує й на теренах України. Що ж до Полісся й Волині, то етногенетичний склад населення тут різний. Предки волинян селилися на лісостепових чорноземах, поліщуків – в лісистій місцевості біля річок. Одні винятково на лівому березі (поліщуки з метою освоєння заплавної території), інші на правому (волиняни з міркувань більшої безпеки, праві береги крутіші). Інших умов в міру набутих поколіннями трудових навиків ні ті, ні ті не сприймали чи й просто не витримували. Тому й культурна спадщина волинян та поліщуків навіть після

кількох століть асиміляції, спровокованої розвитком феодальних відносин, все ще має цілу низку суттєвих відмінностей. Повною мірою це стосується й купальської обрядовості.

Поліський обряд на зразок північно-центральноєвропейських побудований в основному на очисних обрядодіях із допомогою вогню. Що ж до волинського, то попри незначні асиміляційні нашарування поліського обрядового елементу, він більше нагадує балканський додольський обряд (викликання дощу шляхом принесення жертви, в останній стадії його побутування – у вигляді деревця чи навіть гілки). Змішування в один обряд одного й іншого викликає уявлення про нерозривність цих обрядодій і наводить учених на хибні думки про симбіоз води й вогню в загальній схемі свята. Сьогодні в науково-популярних працях ця теза набула загального поширення. Однак польові регіональні дослідження цього синтезу не виявляють. Союз води й вогню в купальському обряді – швидше вигадка міфологів, ніж реальність. В цьому неважко переконатися на основі аналізу національних та регіональних традицій відзначення літнього сонцестояння. В одних місцевостях переважають очисні обряди з допомогою вогню (як на Поліссі, Польщі, в Карпатах, Татрах, Німеччині), в інших посушливіших районах – викликання дощу через потоплення ляльки (як на Волині, а крім того в Румунії, Болгарії, Греції та інших південних країнах). Перехрещення одного обряду з іншим відбувається на території України внаслідок пересікання двох різних традицій внаслідок давніх міграційних потоків. Тільки ж такий симбіоз можна спостерігати не на Волині, а швидше на Подніпров'ї.

У публікації Лесі Українки подано два варіанти святкування Купала (умовно назвемо їх ковельським і звягельським) і дві різні добірки купальських пісень. Поліські тобто ковельські з Колодяжного (по-місцевому – з Колодяжна) серйозних зауважень не викликають. Більшість із них нам доводилося чути й записувати в багатьох селах Західного Полісся. Фонетичні говіркові особливості цих пісень передано доволі вправно. Неточності трапляються лише вряди-годи. Проблема запису полягала не стільки в рецепції пісенного тексту, скільки в способі письмової транспонтації, яку потрібно було узгодити з видавцем. Добірка готувалась 1893 р. до галицького видання «Зоря», тому в листі до Івана Франка, авторка пише:

«Не знаю, чи влад Вам така робота? Я, бачте, думаю, що пісня без мотиву тільки наполовину жива... Врешті, коли для Вас мотиви зайві, то я можу прислати самий текст пісень, тільки хотіла б знати, якої правописі хочете Ви триматись при записах етнографічних, – так званої фонетики чи т. зв. правописі радикальної (йотованої), бо у мене записані пісні і так, і так наполовину»³.

В тому ж таки листі йдеться й про поспіх, з яким готувався матеріал.

З фонетикою більшості поліських пісень в авторки в основному склалося все «влад». Вона вловлює і «юлицю», і «дубровкойо», і «покошано», і «поскладано», і «при воротях». А ось волинське «майовое» замість поліського «майовее» вже лежить на совісті упорядників фольклорної спадщини Лесі Українки. Таких «покрощень» тексту у виданих текстах чимало. Досвідчений

³ Лист до Івана Франка від 11 (23) жовтня 1893 р. з с. Колодяжне.

діалектолог легко їх помітить. Але це тема окремої статті текстологічного характеру. Нам же не відійти від основної теми.

Описаний в передмові до добірки купальських пісень обряд з сованням по селу козуба для збирання хмизу в жодному випадку не можна визнати волинським. Згадки про такий і до цього часу деінде проскакують в районі Малорити. Доводилось натрапляти на повідомлення про це і в інших місцинах Західного Полісся, тільки не на Волині. На берегах річки Рити купалою називають купу зведеного з усіх усюд сміття та іншого мотлоху, яке спалюють купальської ночі. В тих краях це був основний і до недавніх часів, поки на допомогу не прийшла художня самодіяльність, єдиний купальський обряд. На етнографічній Волині такий спосіб забезпечення купальського вогнища паливом не спостерігається. Можливо тому, що основним паливним матеріалом для такого вогнища тут здавен слугувала солома, якої козубом не наволочиш.

Що ж можна з погляду сучасної етнології вважати суто волинським? Тільки ті обряди й пісні, які побутували серед етнографічних волинян. За понад сторіччя їх перелік безумовно дещо змінився, але не істотно. Більшість із ритуалів відійшла в минуле. Практично в післявоєнні часи Купала вже не справляли. З 60-х років була спроба відновити свято, надавши нового ідеологічного спрямування за рахунок посилення карнавальної складової⁴. Але вже й у часи Лесі Українки на Західному Поліссі респонденти часто давали заперечну відповідь про його відзначення за їхньої пам'яті. На етнографічній Волині, де сценарій святкування мало чим відрізнявся від подільського та центрально-українського, Купала відзначали за традиційним планом і в післявоєнні роки, але на той час з дорослого репертуару обряд перейшов у дитячий. Це зафіксовано нашими експедиційними пошуками в межах цього краю 2003 року, коли вдалося охопити всю Волинь із заходу на схід і з півдня на північ. Хоч звичайно однією мандрівкою важко охопити стільки, скільки назбиралося в нашому архіві упродовж років. Тож більш-менш на вичерпність може претендувати наша інформація про західну частину Волині, до збору якої значною мірою приклалися й студенти Волинського університету.

Зневагу до відзначення Купала свята сіяла церква. Відтак у багатьох селах жінки і тепер з погордою кажуть: «Ми Купала не справляли. Ми ходили до церкви». Заперечують будь-які обрядодії на Купала у таких селах етнографічної Волині, як Боратин, Городище, Лаврів Луцького району, Комів, Угринів, Звиняче, Горішне Горохівського, Зимно Ставок, Хмелів Володимир-Волинського та Заболотці Іваничівського районів Волинської області.

Подібне можна почути і в Карпатах та прилеглих до них місцевостях Поділля. І невідомо, чи тільки через сильний вплив церкви. В околицях Теревовлі його проведення заперечують також. Під час експедиції 2006 року лише один чоловік з цієї місцевості розповів, що бачив, як на Купала спускали з гори запалені колеса, але це було не в його рідному Струсові, а на Волині. У Закарпатті, як і на Поліссі, про Купала мало й згадують. Але в с. Великий Бичків, населення якого має винятково поліські прізвища й переказ про те, що

⁴ Тризна М. Нове народження старовинного свята//Соціалістична культура. – 1963. – №10. – С. 24 – 26; Ошуркевич О. Свято краси і молодості // Нове традицією стало. – Львів, 1978. – С.111

більшість його становлять переселенці з Центрального Полісся, які займалися продажем волів до Румунії, свято попри все чомусь-то називають по-хорватськи: Івандель. Так само і в сусідньому Діловому, гуцульських Росіщці та Косівській Полянці. Івандель у Горватії – це чоловіче ім'я, як у нас Іван. Езотеричні карпатські обряди як такі відсутні. Щодо екзотеричних, то вони такі, як і всюди, переважно скотарського характеру і спрямовані на оберігання домашньої худоби від відьом. Дівчата та жінки збирають у цей день суниці та трави.

Загалом же на Волині найчастіше натрапляємо на той самий комплекс святкових обрядодій, які відзначалися понад сторіччя тому на Звягельщині. «В Звягельському повіті хлопці кладуть огонь, а дівчата вбирають деревце, березку. Вбирають її вінками, биндами і запаленими свічечками. Деревце теє зветься купало. Самі дівчата убираються в великі вінки з різного зілля та квіток і мають при собі ще по вінку. Вони водять коло біля деревця і співають, хлопці тим часом скачуть через вогонь. Часом хлопці пориваються вхопити деревце, тоді дівчата боронять його і співають на хлопців різні прикрі пісні. Врешті хлопці хапають деревце і палять його або кидають в річку, а дівчат, що пробують оборонити своє купало, самих не раз купають в тій же річці»⁵.

Мало чим відрізняється купальський обряд в сучасних спогадах очевидців, які можуть пам'ятати його з 30-х років ХХ ст.: «Хлопці йшли в ліс, рубали дерево та й несли нам. Вуни юго закупають, а ми вже вбираймо квітками, віночками. Та й танцюймо біля нього, співаймо пісні. А ще палили вугонь і скакали через нього. Хлопці шутили з нами, могли навіть в воду вкинути»⁶.

Такі звичаї помітні по всій території Волині. Вона ж окреслюється в межах Люблінського та Перемишльського воєводств Польщі, Рівненської, Волинської, Житомирської, Хмельницької, Львівської та Тернопільської областей України, розташованих південніше умовної лінії Холм – Устилуг – Володимир-Волинський – Луцьк – Рівне – Новоград-Волинський, західніше умовної лінії Червоноармійськ – Чуднів – Любар, південніше умовної лінії – Старокостянтинів – Волочиск – Збараж – Почаїв – Броди – Кам'янка-Бузька – Червоноград – Сокаль – Томашів, на південний схід від умовної лінії Білгорай – Замосць – Красностав – Грубешів – Холм. До Волині територіально повністю чи частково належать адміністративно-територіальні райони південно-східні повіти Люблінського воєводства Польщі, а з боку України – Іваничівський, Горохівський, Локачинський, Луцький, Володимир-Волинський у складі Волинської області, Млинівський, Дубенський, Рівненський, Острозький, Здолбунівський, Радивилівський, Гощанський, Корецький райони Рівненської області, Кам'янка-Бузький, Сокальський, Радехівський Львівської області, Крем'янецький, Збараський, Шумський, Ланівецький райони Тернопільської області, Ізяславський, Білогірський, Старокостянтинівський, Славутський райони Хмельницької області та Любарський, Новоград-Волинський та

⁵ Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. – К., 1977.– Т. 9,

⁶ Архів Інституту культурної антропології (надалі – архів ІКА). – Ф.2.Од.зб.112 – Арк.10 (с. Павлівка Іваничівського району Волинської області).

Володар-Волинський райони Житомирської області. Такі етнографічні межі визначені науковцями на основі поширення волинського діалекту.

Цілісного дослідження купальського обряду на Волині на сьогодні не існує. Відзначають свято ж приблизно однаково як на заході, так і на сході регіону. Основні обрядодії: плетіння та пускання вінків на воду, вбирання купальського деревця та зрідка і то лише в останні десятиліття – ляльки (солом'яного снопа), їх потоплення або теж лише останнім часом – спалення, спостереження за «грою сонця», спів пісень, ходіння по колу, взявшись за руки, гойдання на гойдалці. і тільки, коли свято почало трансформуватися в дитячу забаву, як свідчать респонденти з Старокостянтинівського району, почали розпалювати вогнище та стрибати через нього. На всій території можна почути повір'я та легенди, пов'язані з русалками та цвітом папороті.

З обрядових атрибутів предметного ряду тут відома тільки «купала». Купалою, купалом, купаилом або ж купаилицею називають вербову, вільхову або ж вишневу гілку, прикрашену польовими квітами, цукерками, а щоб хлопці не поламали, ще будяками й кропивою. У Вельбівні поблизу Острога серед прикрас обов'язковою була й морква. Гілку-купалу дівчата несли через усе село, співаючи дражливих пісень про хлопців:

*Ой на городі крокіс, крокіс,
А щоб вам, хлопці, живіт поріс.*

Дотинки, що натякали на хлопчачу незрілість, отримували відповідь з іншого боку:

*Ой на городі лопух, лопух,
А щоб вам, дівки, живіт попух.*

Дівочих кпинів завжди вистачало на довше, тож, не знаходячи достойної відповіді на словах, хлопці застосовували силу. Якщо доскочать та обірвуть те «купаило», на цьому гуляння й закінчується (*Вельбівно*). Якщо ж їм це не вдасться, дівчата несуть прикрашену гілку до річки, встромляють у землю і, повішавши на неї свої вінки, гуляють довкола. Тепер хлопці починали зазіхати ще й на вінки (*Плоске Крем'янецького району Тернопільської обл.*), а «купала» й далі намагалися розтрити (*Будичани Чуднівського району Житомирської обл.*).

Обламані гілки несли на городи, щоб буряки родили (*Мокроволя Білогірського району Хмельницької обл., Будичани Чуднівського району Житомирської обл.*).

У Городищі Новоград-Волинського району Житомирської області приготовану на «купало» гілку спочатку несли до річки, мочили, а тоді вже прикрашали квітами. У цей же день хлопці обливали дівчат. Обливанка цього дня практикувалося й у Мирогощі на Дубенщині.

Добрим збереженням усіх основних ритуальних компонентів до середини ХХ ст. вирізнявся купальський обряд у Борсуках Ланівецького району Тернопільської області. Тут хлопці з дівчатами гуляли аж до ранку. Спочатку дівчата відспівають усі купальські пісні. Починали з серйозних, поважних,

закінчували дражливими. Після того, як дівчата належно «зроблять усі забави», хлопці «грабують купайлицю». А вже над ранок дівчата несли до річки свої вінки, хоч це й за півтора кілометра від місця святкування. Там на них вже чекали заздалегідь підготовлені кладки над водою, про які мусили подбати хлопці. З них і пускали на воду ті вінки.

У Будичанах матері виносили до «купала» вареники. А ось співіснування вербового «купала» і вогнища, довкола якого ходила молодь, нам посвідчили тільки в Мокроволі поблизу Білогір'я. Перестрибування через вогонь волинські старожили категорично заперечують, а ті, які підтверджують, відносять його до недавніх нововведень (*Будичани*) на кшталт дитячих забав біля клубу (*Борщівка Ланівецького району Тернопільської обл.*).

На Крем'янецьчині (*Плоске*) та Ланівеччині (*Борсуки*) худобі на Купала пастухи плели вінки на шию, за що отримували винагороду від господарів.

Що далі на схід, то комплекс купальських обрядодій повніший. Важко тільки збагнути, чому в них відсутній вогонь. Можливо, тому, що самодостатньою вважалась вегетативна жертва воді, на якій тут робиться акцент. Зрештою не так часто згадується про вогонь і в загальноукраїнському купальському фольклорі. За частотністю він поступається багатьом рослинним атрибутам. Мало продуктивна на Волині в складі купальського комплексу і шлюбна тема.

У північно-західній частині етнографічної Волині, як і в сусідніх поліських районах, великою популярністю відзначався звичай спостерігати «як сонце грає». Місцеві селяни переконували нас, що воно грає тричі на день, але переконатися в цьому на власні очі за багато років на Купала нам вдалося тільки двічі і обидва рази, коло воно заходило. Про існування такого уявлення свідчать старожили таких сіл, як: Ліски Володимир-Волинського, Колодежі, Ощів, Пустомити, Комів, Терешківці, Бужани Горохівського, Павлівка Іваничівського, Затурці Локачинського, Жорнище Ківерцівського районів Волинської області, Ванів Сокальського району у Львівській області. У селі Ліски перед тим, як іти дивитися на «гру сонця», старші люди ходили збирати росу, як на Поліссі (с. Любитів, Білінь на Ковельщині).

Гра сонця, вочевидь, мала еротичну символіку. Воно то пірнає вниз, то виринає, розливаючи різнобарвні пасма, які нагадують контури сварги, що обертається. На такі висновки наводить етимологічний ланцюг кореня *gra*. Кімвр. *gra* означає «любов»; відповідно те, що входить в наше поняття гри в інших європейських мовах, де відзначають середоліття, позначається такими словами: брет. *ebat, ebatou* «веселощі, пустощі» > франц. *ebats* «розвага»⁷.

Найкраще збережена з купальських обрядодій на Волині, як і в решті місцевостей Європи, – мантична, тобто ворожіння. Згадує про нього й Леся Українка: «Одспівавши купала, часом дівчата ворожать на вінках. Дівчина пускає на воду два вінки, один загадує на себе, а другий на якого хлопця: коли вони зійдуться до купи на воді, то значить дівчина буде в парі з своїм хлопцем. Або так: дівчина тичкою спускає свій вінок на дно річки; коли він спливе наверх, то дівчина піде заміж у той рік»⁸.

⁷ Гуцуляк О. Кельтський слід в історії слов'ян // <http://www.gallart.narod.ru/celtic.html>.

⁸ Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. – К., 1977.– Т. 9,

Ворожіння на вінках добре пам'ятають у селах Зимно, Капітульщина, Маркостав, Світанок, Хмелів, Ласків, Хобултова, м. Устилуг Володимир-Волинського району, Брани, Довге, Горішне, Колодежі, Мирне, Новосілки, Пустомити, Угринів, Мерва Горохівського, Маньків, Окорськ, Війниця, Затурці, Коритниця, Михайлівка, Холопичі, Дорогиничі, Кремеш Локачинського, Іванівка, Деречин, Менчичі, Старосілля, Павлівка, Шахтарське, Заболотці Іваничівського, Жорнище Ківерцівського, Торчин, Радомишль, Лище, Лаврів, Забороль, Богущівка, Смолигів, Ставок Луцького районів Волинської області, Вербень Демидівського, Пляшева Радивилівського, Здовбиця Здолбунівського районів Рівненської області, Волиця Сокальського, Розжалів, Тетевчиці Радехівського районів Львівської області.

Старожили про це згадують: «На Купала збиралися дівчата і пили вінкі. На воду кідали. Чий ни путоне, та дівчина вийде, а чий путоне, то на той рік ше дівкою буде»⁹.

Якихось особливих місцевих причин такої популярності цього обряду не вбачаємо. Мантичний обряд найпоширеніший із усього розмаїття купальських не лише в українців, а й загалом в усіх народів арійського коліна. Практикували його й семіти. Зрештою практика вгадування долі, як і саме її поняття, може бути цілком походити зі світоглядних уявлень саме цих народів, де воно належить до засадничих.

Обрядові дії з купальським деревцем на теренах Волині належать до найавтентичніших і визначають регіональну особливість обряду. Вони були поширені у с. Білів Рівненського, с. Здовбиці Здолбунівського районів Рівненської області, Деречин, Старосілля, Павлівка, Порицьк Іваничівського, Забороль, Радомишль, Хорохорин, Вікторяни, Несвіч Луцького, Коритниця, Затурці, Кремеш Локачинського, Горишне, Мирне, Брани, Пустомити Горохівського, Капітульщина Володимир-Волинського районів Волинської області. Топили деревце у селах: Коритниця Локачинського, Хорохорин Луцького районів Волинської області. Спалювали – у с. Деречин Іваничівського, Забороль Луцького районів Волинської області, Білів Рівненського району Рівненської області; ламали – с. Вікторяни Луцького, Смолява Горохівського районів Волинської області; дробили на гілочки – у селі Смолява Горохівського, Вікторяни Луцького районів Волинської області.

Поширення цього обряду охоплює доволі значну територію. Він відомий також на східному Поділлі¹⁰ [11,65], Полтавщині, і навіть під Одесою¹¹ [12;412,420]. Тим часом такого й близько не згадують на Поліссі. Питання, звідки така вибірковість і в чому її причина, – одне з головних не тільки в плані поширення цього атрибута, а й значно ширше – етіології і часу формування одного з локальних варіантів купальської обрядовості.

Як виявляється, місця розміщення на порубіжні ер племен пшеворської культури з заходу та зарубинецької зі сходу багато чого взаємовідкидають в

⁹ Архів ІКА. – Ф.2.– Од.зб.11-А – Арк.8 (м. Устилуг Володимир-Волинського району Волинської області).

¹⁰ Костомаров М. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К., 1994. – С.65.

¹¹ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К., 1993.

окремих деталях народної культури. Зокрема на сьогодні вже став загальновідомим факт безкоровайності на весіллях тих місцин, де мешкали пшеворці. Існують певні розбіжності, викликані на нашу думку, тими ж етногенетичними чинниками й у купальських обрядах суміжних місцевостей, межа яких продягла через західні частини Волині і Полісся.

Так для Волині, але тільки західної, не така вже й рідкість виготовлення на Купала опудала зі снопа минулорічної соломи або й здертого зі стріхи. Це про нього співається в поширеній в обох суміжних регіонах купальській пісні:

– *Купайло, купайло, де ти зимувало?*

– *Зимувало в стрішці, у відьми в колісці.*

Купало – це одна з назв цього обрядового атрибута. Існують і інші, але про це мова далі.

Походження цього звичаю вочевидь іде з південно-східних територій, адже процес виготовлення такого опудала той самий, що і в Греції. Його перев'язували ще одним перевеслом, вставляли солом'яні руки. Тільки на волинського, на відміну від грецького, вдягали ще сорочку й солом'яного бриля. З цим опудалом ішли через усе село (с. Іванівка, Литовеж Іваничівського Ржищів Горохівського, Холопичі, Капітульщина Володимир-Волинського, Михайлівка Локачинського районів Волинської області, Острожець Рівненської області, Жужеляни Сокальського району Львівської області, Соснівка Дубенського району Рівненської області, Поздимир Радехівського району Львівської області, , Малі Дорогостаї Млинівського району Рівненської області).

Неавтентичність звичаю для всієї Волині видає кілька обставин. Перша, хай і ненайсуттєвіша, та, що його, на відміну від гілки-купали, могли носити як хлопці, так і дівчата або навіть по черзі. А отже успадковано чи швидше привнесено лише форму, а мотиваційна сутність дії відсутня. Друга, значиміша – що називали таку ляльку по-різному: «купалом» (с. Острожець Рівненської області) «дідом» (с. Соснівка Дубенського району Рівненської області), «дідухом» (Ржищів Горохівського району Волинської області), «опудалом» (с.Капітульщина Володимир-Волинського району Волинської області), «дідуганом» (с. Михайлівка Локачинського району Волинської області). А це вже важить багато. Невироблення загальноприйнятої назви – перша ознака перебування звичаю на стадії формування.

Відсутність традиційної для цього атрибута назви «марена», як на Слобожанщині, де він основний, спонукає вбачати відсутність у ньому будь-якої семантики. Та, з іншого боку, впадає в око формування власного варіанту назви, який крутиться навколо слів з коренем «дід». Наявність варіантів фольклорного тексту – завжди ознака його автентичності в місцевості, де вони побутують. Щодо оніма такої категоричної однозначності бути не може. Та все ж. Тільки для рідного явища можуть утворюватися емоційно означені варіанти «дід», «дідушко», «дідок», «дідух», «дідуган» тощо. Аналогічно варіант «маренонька» вживається в піснях лише там, де добре відома назва «марена».

Тож, можливо, ми поспішили з висновком про різношерстість назв та відсутність усталеної традиції? На жаль, давніших записів про побутування

купальських обрядів у цій частині Волині нема, як і згадок про те, наскільки давня теперішня традиція зі снопом-«дідом». Теперішні респонденти вже не були учасниками цих дійств, тільки їх спостерігачами, тому, яким чином їх засвоїли виконавці, не знають і знати не можуть.

Ще одна цікава особливість – концентрація звичаю тільки в місцевостях навколо Дубна і Володимира-Волинського. За переписом 1897 р., який став доступним гватчьким ученим у цій місцевості більше 17 тис. населення визнало себе горватами¹². Ця обставина якраз і уможливило горватську етнографічну атрибуцію явища. Закономірно, що за таких умов окремі деталі будуть розходитися з загальноприйнятими.

І це не єдина обставина, яка спонукає до думки про винятковість місцевого населення. Незаперечними нащадками білих хорватів більшість науковців вважає бойків Прикарпаття, що їхніми предками були кельти. Річка, на якій розташоване місто Володимир-Волинський, на довоєнних польських картах значиться як Луг (на радянських післявоєнних – Луга). Таку саму назву – Луг – мав і верховний бог кельтів. Тому паралелі з Прикарпаттям тут можуть бути виправдані навіть етногенетично.

Багатьом волинянам добре відомий факт походу князя Володимира на білих хорватів, але мало хто знає, що столиця цього племені знаходилась на той час в межах сучасної Львівської області. Це село Стільсько неподалік від Миколаїва. Стільсько й означає «столиця». До походу Володимира місто було удвічі більшим за Київ і мало 40 тис. населення. Його оборонні вали мали протяжність 11 км. А площа дорівнювала 250 га. Сьогодні від його колишнього маєстату залишилися тільки назви урочищ Золоті Ворота та Княжа Криниця. А білі хорвати після цього в руських літописах більше ніде так і не згадуються.

У предків білих хорватів – кельтів, де свято середоліття відзначалося найбучніше серед усіх інших народів, ритуальною основою було жертвопринесення. Форма жертви з часом змінювалася, але зміст і функції залишалися попередніми. Чи був звичай палити снопи, можна судити з того, що їхні нащадки українські бойки палять їх з ритуальною метою дотепер. Тільки не літом, а взимку на Степана (третій день Різдва). І називають «дідухом» – тобто так само, як мешканці Ржищева неподалік від Горохова свою купальську жертву. Давність зв'язку між дідом і снопом потверджує ритуальна практика греків. За історичними джерелами, греки з часів правління Геркулеса почали топити в хвилях Тібру солом'яні снопи, а до цього топили 60-річних дідів¹³. На початку нової ери кельти дійшли до грецьких територій на березі Чорного моря і обидва народи деякий час мешкали поруч.

Спалення на Купала солом'яної ляльки, на думку окремих дослідників, має кельтське походження в цілому.

З кельтами сьогодні пов'язують виникнення пшеворської археологічної культури (II ст. до н.е. – IV ст. н.е.). На Поліссі й Волині межі її поширення не

¹² Ćurić Mijo M. Staroiransko porijeklo Hrvata . – Zagreb, 1991.–С. 95.

¹³Калиаш В. Положение о неспособности к труду стариков в первобытном обществе//Этнографическое обозрение, 1889. – Кн.1/3.. – С.136.

переходять за Турію, де вже починається межа осілости синхронної з нею зарубинецької культури. Однак Володимир ще в межах її поширення.

Якщо зважити на те, що, за однією із версій, предками кельтів-пастухів вважають представників енеолітичної культури кулястих амфор, то саме на її артефактах збереглося єдине на сьогодні зображення оргії біля деревця, яка нагадує купальську, але з постаттю лучника, вочевидь, готового до принесення в жертву однієї з двох жінок, які вихиляються біля нього. Інакше для чого на святі лук? Отож можливість існування на цих землях обряду принесення людської жертви можна екстраполювати ще на III тис. до н.е.

Чи не субституцію людської жертви репрезентує й спалення на купальському вогнищі кінського чи коров'ячого черепа. Його пожертву чимало дослідників на початку ХХ ст. вважали ритуалом готів (представників вельбарської археологічної культури). І приносили цю жертву знову ж таки в найкоротшу ніч року. «У ніч на Івана Купала, — пише Дмитро Зеленін, — молоді хлопці надівають приготовлену кінську голову на тичку завдовжки з півтора сажні, тичку забивають у землю, кладуть довкола неї гілля з дерева і запалюють», а потім каміннями чи палками кидали в череп, аж доки не збивали його у вогнище¹⁴.

В інших селах так само знищували солом'яну ляльку (с. Брани, Угринів Горохівського, Хобултова Володимир-Волинського, Хорохорин Луцького, Павлівка, Іванівка, Литовеж Іваничівського районів Волинської області). Лялька в цих селах не має своєї назви. В такій ситуації не можна відкидати можливості запровадження її через масову культуру.

Як «купала-діда», так і солом'яну ляльку переважно спалювали (с. Острожець, Малі Дорогостаї Млинівського Рівненської області, Жужеляни Сокальського району, Соснівка Дубенського району Рівненської області, Ржищів, Брани, Угринів Горохівського, Хорохорин Луцького, Капітульщина, Хобултова Володимир-Волинського районів Волинської області. У деяких місцевостях Волині купальську ляльку топили (с. Соснівка Дубенського району Рівненської області, Павлівка Іваничівського району Волинської області). Подібно солом'яну ляльку виготовляли й на Полтавщині, де її називали «Марою»¹⁵. Обряди із «антропоморфними фігурами» були поширені також на Чернігівщині, Харківщині, Київщині та суміжних територіях України¹⁶.

Що потоплення, що спалення ляльки в народній свідомості останнього часу асоціювалося зі знищенням пошестей. Тільки, якщо для лісостепових місцевостей України для цього традиційно використовувались водойми, то для степових – вогонь.

Те, що зміни обрядового плану могли відбуватися й природним шляхом, висвітлює зміст однієї поліської пісні.

¹⁴ Сокіл В. Фольклорна основа переказу про смерть князя Олега // Народна творчість та етнографія. — К., 2004. — №3. — С.101.

¹⁵ Костомаров М. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. — К., 1994. — С. 413, 42.

¹⁶ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. — К., 1990. — С.53.

Коли дівчата заспівують: « – *Ой молоденька молодичка, Вийди, вийди на вуличку, Вийди, вийди на вуличку, Заведи нам купалочку*», жіночий хор їм нагадує: «...*Як були ми дівочками, То виводили купайлицю сами*»¹⁷.

На території етнографічної Волині, а саме, у селах Брани, Стрільче Горохівського району Волинської області, як і на Гуцульщині та Поділлі, окрім солом'яної ляльки пригадують звичай спалювання кінського черепа. Аналогічний обряд існував і на Гуцульщині та Поділлі. Траплявся і в західній частині Полісся. У с. Симоновичі Брестської області кінський череп називали відьмою, «прикріплювали до жердини, кидали нього чим-небудь, старалися збити його у вогонь і спалити»¹⁸.

Незалежно від назви предмета, який приносився в жертву – відьма, мара, коров'яча смерть тощо – ритуал спалення переслідував одну мету – позбавлення від пошестей чи в наступній стадії еволюції – їх упередження. Цій основній меті слугували й будь-які інші обряди з вогнем. В жодному з варіантів купальське вогнище не було звичайним джерелом освітлення. На ньому або щось спалювали, або підпалювали смолоскипи, з якими обходили вулиці, або перестрибували, щоб очиститись самим, або ж просто використовували його попіл як оберіг (навіть проти гусені на капусті де апотропеїчна функція збіглася з утилітарною).

Звичай палити купальський вогонь був поширений у селах Війниця, Затурці, Колпитів, Михайлівка Локачинського, Мирне, Брани, Колодежі, Горишне, Мерва, Новосілки, Пустомити Горохівського, Менчичі, Старосілля, Павлівка Іваничівського, Вікторяни, Смолигів Луцького, Світанок, Капітульщина, Воштин Володимир-Волинського районів Волинської області, Ярославичі, Острожець Млинівського, Липа Дубенського районів Рівненської області, Тетевчиці, Поздимир Радехівського району Львівської області.

Коли вогонь розгорявся, починали через нього перескакувати, як поодинці (с. Острожець Млинівського району Рівненської області, Старосілля Іваничівського району Волинської області) так і попарно (хлопець з дівчиною) – с. Війниця, Затурці Локачинського, Мирне Горохівського, Менчичі, Старосілля, Павлівка Іваничівського, Вікторяни Луцького районів Волинської області, Ярославичі Млинівського району Рівненської області, Поздимир Радехівського району Львівської області. У селі Ярославичі Млинівського району, малі діти стрибали лише через кропиву (подібно у м. Куп'янськ на Слобожанщині та с. Старосілля на Чернігівщині)¹⁹. Юрій Климець вважав кропиву еквівалентом купальського вогню. Водночас як через вогонь, так і через кропиву перескакували у с. Дегтярівка Новгород-Сіверського району на Чернігівщині та у с. Чапліївка, Каліївка Шосткинського району на Сумщині²⁰. Коли вогонь догоряв, молодь розходилася по домівках. Подібно

¹⁷ Поліська дома – Вип. III: Літо. – Луцьк, 2008. – С. 130.

¹⁸ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С. 53.

¹⁹ Костомаров М. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К., 1994. – С. 421.

²⁰ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С. 87.

відбувалося купальське свято на Полтавщині, Харківщині, Лубенщині, Кіровограді, Дніпропетровській області²¹.

Місце для купальського вогнища обирали в традиційних місцях молодіжних зібрань, тому воно могло бути розкладене на дорозі (с. Липа Дубенського району Рівненської області), в лісі (с. Капітульщина Володимир-Волинського району Волинської області), біля річки чи ставка (с. Завишень Сокальського району Львівської області, Новосілки Горохівського району Волинської області). Не було, принаймні в ХХ ст., якихось особливих «сакральних» місць для цього і в інших місцевостях України.

Особливістю волинського купальського обряду була «обливанка». В багатьох місцевостях Західного Поділля та суміжних волинських селах її практикували у великодні свята, деінде – на Юрія. Та в деяких її застосовували саме після Купала. Коли після купальської ночі дівчата солодко засинали, хлопці, які хотіли пожартувати над ними, не лягаючи, ходили й обливали дівчат прямо в постелі. Таке пригадують у селах: Перекалі Демидівського району Рівненської області, Липа Дубенського району Рівненської області, Межиріччя Сокальського району Львівської області, Піддубці Луцького, Холопичі Володимир-Волинського районів Волинської області. В останньому зі згаданих сіл могли обливати як у постелі, так і ще до того, біля вогнища: «Хлопці дівчат обливали врано, ще тільки вона спить у постелі, то прибігають і обливають її. Були такі, що вогні запалювали, розкладали костьор. Там збиралися і обливали»²².

Збирання лікувального зілля у день Івана Купала була поширене на Поліссі та в Карпатах, тоді як ягоди (чорниці) збирали лише на Західному Поліссі²³, тому що в Карпатах «афини» досягають пізніше.

Збирали зілля та ягоди на свято Купала у с. Смолява Горохівського, Чаруків Луцького, Литовеж Іваничівського районів Волинської області (збирали лікарські трави), Ліски Володимир-Волинського району Волинської області (збирали лише ягоди).

Крім перелічених обрядодій відбувалися й інші розваги, участь у яких брала лише молодь: гойдання на гойдалці (с. Ставок Володимир-Волинського, Лаврів Луцького районів Волинської області), випробування хлопців на спритність (с. Воцатин Володимир-Волинського району Волинської області).

Із плином часу деякі купальські обряди починали втрачати своє значення та зникати з ужитку ще на пам'яті одного покоління: вбирання деревця (с. Ліски, Капітульщина, Маркостав, Поничів, Хмелев, Яковичі, Ласків Володимир-Волинського, Павлівка Іваничівського, Бережанка, Антонівка Горохівського районів Волинської області) та купальської ляльки (Павлівка Іваничівського району, Перекалі Демидівського району).

Плетення вінків та розпалювання вогнища спостерігалось у селах Смолигів Луцького, Холопичі, Затурці Локачинського, Дривини, Павлівка

²¹ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С. 29,33,35.

²² Архів ІКА. – Ф.2-Л.Од.зб.9 – Арк.7 (с. Холопичі Володимир-Волинського району Волинської області).

²³ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С.82–84.

Іваничівського, Пасків Володимир-Волинського, Горишне Горохівського районів Волинської області; «гру сонця» пам'ятають у селах Поромів, Павлівка Іваничівського району; купання у водоймах та збирання трав – у селах Городище Луцького району; плетіння вінків та гойдання на гойдалці – у с. Лаврів Луцького району.

Найбільшою кількістю обрядодій купальський обряд представлений на етнографічній Волині в селах Кремеш, Затурці Локачинського, Пустомити, Брани Горохівського, Павлівка Іваничівського районів Волинської області (плетення та пускання вінків на воду, наявність купальського деревця та ляльки (солом'яного снопа), розпалювання вогнища, «гра» сонця, легенди про цвіт папороті, виконання пісень). Дещо менша їх кількість у с. Острожець Млинівського району (плетення вінків, розпалювання вогнища, вбирання купальського деревця, наявність пісень, танців), с. Радомишль Луцького району (вінки, купальський вогонь, пісні, легенда про цвіт папороті), с. Смолява Горохівського району (вінки, купальське деревце, легенди про знахарство та цвіт папороті), с. Хорохорин Луцького району (вінки, купальське деревце та лялька, водіння хороводів).

Наявність повного переліку обрядодій не служить доказом ні кращого збереження традиції, ні їх автентичності. Швидше – навпаки. Це може бути наслідком впровадження якогось із сценаріїв, написаного й розученого в навчальних закладах й розіграного під керівництвом працівників розважальних закладів.

Сліди давньої традиції радше можна вбачати там, де хоч якісь із загальновідомих дійств відсутні. Так у с. Капітульщина Володимир-Волинського району, яке вже згадувалось тут не раз з приводу побутування різних купальських ритуалів, в купальському обрядовому комплексі чомусь відсутній обряд вбирання купальського деревця, у с. Хобултова цього ж району – розпалювання купальського вогнища.

XX ст. стало рубіжним у згасанні цього колоритного свята. Тим-то останні очевидці згадують тільки, що в цей день гойдалися на спеціально встановленій хлопцями гойдалці (с. Ставок Володимир-Волинського району), плели вінки та ходили у гай (с. Лаврів Луцького району) тощо.

Найуживанішими і водночас найдовговічнішими купальськими обрядовими діями були плетення вінків та пускання їх на воду, вбирання купальського деревця, спостереження за «грою» сонця, розпалювання купальського вогнища та перестрибування через нього, і як це не дивно – невтомні пошуки цвіту папороті. Розповідей про таких шукачів повно. При тому називають їх по іменах, вуличних прізвиськах. Тож правду таки кажуть, що були такі, що ходили.

Найпоширенішими на території Західної Волині купальськими обрядами були: *мантичний* (с. Зимно, Капітульщина, Маркостав, Світанок, Хмелів, Хобултова, Паскіки. Устилуг Володимир-Волинського, с. Брани, Довге, Горишне, Колодежі, Мирне, Новосілки, Пустомити, Утринів, Мерва Горохівського, Маньків, Окорськ, Війниця, Затурці, Коритниця, Михайлівка, Дорочиничі, Холопичі Локачинського, Іванівка, Деречин, Литовеж, Менчичі, Павлівка, Старосілля, Заболотці Іваничівського, Ставок, Смолигів, Богушівка, Забороль, Лаврів, Лище, Радомишль, Торчин Луцького та Жорнище

Ківерцівського районів Волинської області, Пляшево Радивилівського, Здовбиця Здолбунівського районів Рівненської області, Розжалів, Тетевчиці Радехівського, Волиця Сокальського районів Львівської області), *вбирання купальського дерева* (с. Деречин, Старосілля, Павлівка, Порицьк Іваничівського, Коритниця, Затурці, Кремеш Локачинського, Брани, Пустомити, Мирне, Горишне, Смолява Горохівського, Жорнище Ківерцівського, Вікторяни, Несвіч, Забороль Луцького районів Волинської області, Здовбиця Здолбунівського, Перекалі Демидівського районів Рівненської області) та *виготовлення ляльки* (с. Ржищів, Угринів, Брани Горохівського, Хобултова, Капітульщина, Холопичі Володимир-Волинського, Павлівка, Литовеж Іваничівського, Михайлівка Локачинського, Хорохорин Луцького районів Волинської області, Малі Дорогостаї Млинівського, Соснівка Дубнівського районів Рівненської області, Жужеляни Сокальського, Поздимир Радехівського районів Львівської області), *розпалювання купальського вогнища та перестрибування через нього* (с. Війниця, Затурці, Михайлівка, Локачинського, Мирне, Брани, Колодежі, Горишне, Мерва, Пустомити, Новосілки Горохівського, Менчичі, Старосілля, Павлівка Іваничівського, Вікторяни, Смолигів Луцького, Вошатин, Капітульщина, Світанок Володимир-Волинського районів Волинської області, Поздимир, Тетевчиці Радехівського району Львівської області, Ярославичі, Острожець Млинівського, Липа Дубнівського районів Рівненської області), *легенди та повір'я, пов'язані із цвітінням папороті та знахарством* (с. Уланівка, Ліски, м. Устилуг Володимир-Волинського, с. Старосілля, Колона Іваничівського, Смолява, Пустомити, Довге, Колодежі, Оців, Пустомити Горохівського, Радомишль, Несвіч, Вікторяни, Чаруків Луцького районів Волинської області), *«гра» сонця* (с. Ліски Володимир-Волинського, Колодежі, Оців, Пустомити, Комів, Терешківці, Бужани Горохівського, Павлівка Іваничівського, Затурці Локачинського районів Волинської області) *спів купальських пісень* (с. Ласків, Світанок, Маркостав, Хобултова, м. Устилуг Володимир-Волинського, Горишне, Мерва, Ковбань, Жабче, Бережанка, Мирне, Старики, Козятин, Пустомити, Смолева Горохівського, Привітне Локачинського, Одереди Ківерцівського, Поромів, Деречин Іваничівського, Радомишль, Торчин, Сьомаки, Богущівка Луцького районів Волинської області, Птича Дубнівського, Білів Рівненського, Острожець Млинівського, Здовбиця Здолбунівського, Перекалі Демидівського районів Рівненської області). Менш поширеними обрядовими діями були: *обливання водою* (с. Холопичі Володимир-Волинського, Піддубці Луцького районів Волинської області, Липа Дубнівського, Перекалі Демидівського району, Уїздці Млинівського районів Рівненської області, Межиріччя Сокальського району Львівської області), *збирання купальської роси* (с. Ліски Володимир-Волинського району Волинської області), *лікарських трав* (с. Литовеж Іваничівського району, Смолева Горохівського, Чаруків Луцького району), *ягід* (с. Ліски Володимир-Волинського району Волинської області), *згадки про появу русалок* (с. Капітульщина, Уланівка Володимир-Волинського, Бережанка, Козятин, Пустомити Горохівського районів Волинської області), *шкоду від відьом* (с. Радомишль Луцького району Волинської області).

Як показали наші спостереження, в ряді сіл Західної Волині відсутні будь-які факти побутування купальського фольклору. Майже відсутня інформація про свято Купала у с. Угринів Горохівського, Ставок, Хмелів Володимир-Волинського, Лаврів Луцького району Волинської області.

Найповніші відомості про купальський обряд подають у селах Кремеш, Затурці Локачинського, Пустомити, Брани, Смолева Горохівського, Павлівка Іваничівського, Радомишль, Хорохорин Луцького районів Волинської області. В решти описаних населених пунктів побутують лише окремі купальські дійства. В живому побутуванні купальський обряд тепер не зустріти в жодному з волинських сіл. Навіть ті недавні сценарні його варіанти збереглися лише в пасивній пам'яті сільського люду.

Повір'я, легенди та перекази щодо знахарства та пошуків цвіту папороті зафіксовані у селах Вікторяни, Несвіч, Радомишль, Чаруків, Лище Луцького, Колодежі, Пустомити Горохівського, Кремеш Локачинського, м. Устилуг Володимир-Волинського районів Волинської області. *Про чарівну силу цвіту папороті розповідають* у с. Залісці Збаразького району Тернопільської області, доводилося чути про це й у багатьох селах Старокостянтинівського району Хмельницької області, що також належить до етнографічної Волині.

Пісенна творчість легше долає регіональні межі, ніж обряди. Тому важко виділити бодай одну купальську пісню, яку можна беззастережно назвати волинською. Купальську пісню «Да купався Іван, да у воду впав» в різних варіантах пам'ятають у с. Горишне, Старики Горохівського, Сьомаки Луцького районів Волинської області) як і в багатьох інших місцевостях України²⁴. Пісню «Ой, на горі, на горі ...» виконували у с. Капітульщина Володимир-Волинського району Волинської області та на Полтавщині²⁵. Варіанти пісні-дотинки «Купала Івана сучка в борщ упала ...» побутували у с. Лещатів Сокальського району Львівської області, Здовбиці Здолбунівського району, Острожець Млинівського району Рівненської області, а також на Київщині²⁶. Купальську пісню «Три місяці ясних – три молодці ясних ...», яку співали у слободі Арапівка, з деякими змінами виконували у с. Привітне Локачинського району Волинської області²⁷. А у с. Лещатів Сокальського району Львівської області люди співають не про три місяці, а про два.

Окремо варто зачепити й тему колишнього пісенного супроводу цих обрядів.

З пісень волинського регіону в нашому фольклорному архіві фіксуються такі²⁸:

1. Ой на горі, на горі, Там горіли вогні.
2. На Івана на Купала, що Йван діє?
3. На Івана на Купайла Там зозулонька купалася,
4. Ой ти, дівчино, ой ти, ой ти. Звідки до тебе зайти, зайти.

²⁴ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К., 1993. – С.420.

²⁵ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К., 1993. – С.412..

²⁶ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К., 1993. – С. 414.

²⁷ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К., 1993. – С.417.

²⁸ Наводимо дворядкові уривки, оскільки за першим рядком пісні не завжди можна встановити, про який саме варіант цього тексту йдеться.

5. Ой мала нічка – петрівочка, не виспалася попівночка.
6. Ой, на горі, на горбочку, Склали дівки собіточку.
7. Ой, не стій, вербо, над водою, Да не пускай гілля по Дунаю.
8. Купайло, Купайло, Де ти зимувало?
9. Да купався Іван, да й у воду упав.
11. Ой за гаєм, за Дунаєм Там Ванюша конем грає.
13. Ой Іване, що ти робиш?
14. Купала, Купала, кіцька в борщ упала.
15. Ой на Івана, ой на Купала, Дівка на воду долю пускала.
16. Ой на Купала, ой на Купала, Дівчина долю свою шукала.
17. Торох, торох по дорозі, Що за гомін по дуброві.
18. Ой гуляла Маренонька по лужку, Проколола Маренонька та й ніжку.
19. Ой на Івана Купайлочка Там ластівочка купалася.
20. Купало, Купало, Чи ти з неба впало?
21. Ой на Купала дівчина гадала.
22. Ой, іду я понад ставом, понад ставом, Там плавають качки стадом, качки стадом.
23. На Івана на Купала Вийшла Ганюня гарно вибрана.
24. Тихо, тихо Дунай воду несе, А ще тихше дівка косу чеше.
25. Ой ніхто там не бував, де той явір розвивав.
26. Ой на Івана, та й на Купала, гей, гей, гей,
Дівчина гожа зілля збирала, гей, гей, гей.
27. Ой на Купала вогонь горить, А нашим хлопцям живіт болить.
28. У нас Купайло з верби, з верби, А ти, Богдане, прийди, прийди.
29. Там скакав коник под гречкою, А за їм Василь з гуздечкою.
30. Ой у лісі при горісі, при дубку Там повісив Іваньо гойдалку,
31. Ой ніхто там не бував, Де я явір вирубав.
32. Ой сьогодні Іван, а завтра Мартин, Кидало хлопцями через тин.
33. Прийди, прийди, Іваночку, до моєї хати.
Я тебе завжди чекала й ще буду чекати²⁹.

Перелік Лесі Українки абсолютно інший, бо він охоплює переважно західнополіський та полтавський репертуар:

1. Ой на Купала-Купалочка ...
2. Темная нічка-петрівочка ...
3. Ой молодая молодежи ...
4. Ой ти зелена дубровкойо ...
5. Скаче жабойка над річкою ...
6. Їде Іванко на конику ...
7. Ой на городі бур'ян, бур'ян...
8. Ой на городі крокіс, крокіс...
9. Ой наші хлопці стрільці, стрільці ...
10. Ой на Купала вогонь горить ...

²⁹ Цю пісню співала дівчина, яка хотіла вийти заміж.

11. Ой летів черчик буйним вітром ...
12. Чорна хмаройка наступає ...
13. Була вдовою в кінець села...
14. Ой хто в тому лісі стукає-гукає...
15. В полі конопелька тонка, зеленейка ...
16. А в нашому селі метяне деревце...
17. Була на Купали, посмалила гали...
18. Шла Мар'юся в поле...
19. Вже петрівочка минається...
20. Не куй, зозуле, на ліщині ...
21. Посію я рожу, поставлю сторожу...
22. Помощу кладочку ...
23. Ой на городі буркун-зілля...
24. Ой на городі шафран, шафран ...
25. Ой мала нічка на Івана...
26. Ой мала нічка-петрівочка ...
27. Ой на городі крокіс, крокіс (2)
28. Чи ти, Петруню, палив, палив?
29. Ой у Івана високий тин ...
30. Скакала жабка під гречкою...
31. Нема парубка найкращого...
32. Чи ти, Іванку, не батьків син?
33. Летіла чапля через гулицю ...
34. Ой на городі під буйним вітром
35. Летіли гуси білокрилі...
36. Ой шумить-гуде дімбровою...
37. Бриніли річеньки, бриніли ...
38. Ой з-за гори зіронька летіла...
39. Кладу кладочку вербову
40. Час тобі, вербонько, розвиритись...
41. Ой в ліску, в ліску на дубку...
42. Ой вгору, сонечко, угору
43. Сяяла зіронька, сяяла ...
44. Ой казала мене мати за маляра дати.
45. Ой ходила квочка довкола кілочка...
46. Летіло помело через третє село ...
47. Стоїть лобода вище города ...
48. Ой в ліску, в ліску дванадцять сосон...

Як бачимо, наш волинський список купальських пісень на кінець ХХ ст. не має жодних збігів з тим, які подає Леся Українка на кінець ХІХ. Переважна більшість поданих авторкою зразків трапляється здебільшого на Західному Поліссі, якась частина не виконувалась ні там, ні там, бо вони полтавські. Змінилися не пріоритети в виконанні тих чи тих пісень, змінилися принципи визначення регіонів. На зміну адміністративним прийшли етнографічні, які більшою мірою задовольняють наукові запити фольклористики. Та це внесло значну плутанину в подальші дослідження. Науковці часто-густо безоглядно

опираючись на авторитет маститої авторки, не особливо переймалися достовірністю вживаного ними означення «волинська пісня». Однак достатньо простежити в котрому з наведених тут списків частіше згадується Купало, як стане очевидним, що популярніша ця назва на етнографічній Волині (13 згадувань). У списку Лесі Українки, де переважають назви пісень із Західного Полісся, Купало згадується тільки двічі. Натомість частіше фігурують християнські назви Іван, Петрівочка. Деякі з наведених там пісень могли виконуватися не лише на Купала, а й у інший час. Вони не обрядового характеру, оскільки жодна з обрядодій у них не представлена. Тож вагомим підтвердження існування купальських звичаїв на Західному Поліссі на основі матеріалів Лесі Українки не знаходимо. Наші польові дослідження 80-х років в окрузі Колодяжна (в самому селі проживає переважно населення не місцевого походження) показали, що відома аматорка фольклору була водночас і сценаристом, і постановником місцевого купальського свята, бо місцеві дівчата таких пісень, які розучувала «Леся», не знали.

Нам уже доводилося висловлювати припущення, що багато чого із того, що входить до складу волинського купальського обряду, принесли з Центральної Європи племена культури кулястих амфор понад чотири тисячоліття тому. Принаймні існує вагомий артефакт – бурштиновий диск з зображенням оголених танцівниць біля дерева, знайдений в Іванні поблизу Дубна. Тонко вловлені та передані примітивним художником у вигляді лінійного зображення вихляння в інвективах християнських священиків вважалися не тільки основною огидою, а й основною ознакою цього свята. Племена культури кулястих амфор охопили Волинь і Поділля, поширили свій вплив на всю Правобережну Україну, тільки не Західне Полісся. Тут їхні пам'ятки відсутні. Водночас хрестоматійні керамічні артефакти археологи приписують Колодяжному. Багато хто вважає, що тому, яке на Західному Поліссі, рідинному селу Лесі Українки. Воно ж бо через це і найвідоміше з чотирьох омонімічних ойконімів України. Та існує ще одне Колодяжне – і на етнографічній Волині. Воно знаходиться в адміністративних межах сучасної Житомирської області. Там Купала мусять пам'ятати, тільки туди нас стежки поки що не завели.

Окремої розмови заслуговує текстологія текстів пісень, які зібрала Леся Українка. В теперішньому опублікованому вигляді вони не придатні для такого напряму фольклористичної науки, як картографування. Якби вони друкувались у першобутному вигляді, питання регіональної належності того чи того тексту навіть не стояло б, його можна було б визначити на основі навіть окремих діалектних рис. Але це тема вже іншої статті.

Головна ж мета нашого нинішнього вислідку – нагадати дослідникам, що змінився не тільки час, але й простір волинського Купалля. Зміст при цьому особливо відчутних змін не зазнав.

Тексти купальських пісень, записаних на етнографічній Волині

Ой на горі, на горі,
Там горіли вогні.
Тож не вогні горять,
То дівчата ходять
Білу лозу ложать.
Коли б же я знала,
Хто на неї ляже.
Постелила б йому
Шипшину під боки.
Каміння в голову.
Коли б же я знала,
Хто на неї ляже.
Постелила б йому
Перину під боки,
Подушку в голову.

(с. Капітульщина Володимир-Волинського району).

–На Івана на Купала, що Йван діє?
–Гречку сіє.

У нашої гречки, гарні вершечки.
Було б тобі, Йванку, не купатися.
Було б тобі, Іванку, з нами гратися.

–На Івана на Купала що Йван діє?
–Пшеницю сіє.

В нашої пшениці жовті косиці.
Було б тобі, Йванку, не купатися,
Було б тобі, Йванку, з нами гратися.

(с. Маркостав Володимир-Волинського району).

Ой на Івана на Купайла
Там зозулонька купалася,
На бережичку сушелася
Молода дівчина журелася.
Іде хлопчина, вітається,
За її горе питається.
– Тоді я тобі правду скажу,
Як із тобою ручки зв'яжу.
Тоді тобі признаюся,
Як з тобою звінчаюся.
– Ой ти, дівчино, ой ти, ой ти.
Звідки до тебе зайти, зайти.
– Іди козаче садком, садком,
В мене горілка з медком, з медком.
Іди, козаче, затилками,
В мене горілка бутилками.

(с. Світанок Володимир-Волинського району).

Ой мала нічка-петрівочка,
Не виспалася дівчиночка.
Погнала воли, дрімаючи,
Прийшла додому хлипаючи.
Ой мамо, що я наробила?
Що сиві воли погубила.
Ой батько каже: «Спати лягай».
А мати каже: «Воли шукай».
(с. Бережанка Горохівського району).

Ой, на горі, на горбочку,
Склали дівки собіточку³⁰.
Прийшли хлопці розвалили,
Собі руки засмалили.
А будете тепер знати,
Як собіточку валяти.
(с. Хобултова Володимир-Волинського району).

– Купайло, Купайло
Де ти зимувало?
– Зимувало в лісі,
Ночувало в стрісі,
Зимувало в пір'єчку,
Літувало в зіллячку.
(с. Брани Горохівського району).

Да купався Іван, да й у воду упав.
Купала на Івана, Купала на Івана.
Да купався Клим, да й у воду вплив.
Купала на Івана, Купала на Івана.
Да купався Іван, доведеться і нам.
Купала на Івана, Купала на Івана.
Да купався Мусій, доведеться усім.
На калину роса впала, у нас на вулиці Купала.
(с. Горшине Горохівського району).

Що купався Іван, він у воду упав.
Купала на Івана, Купала на Івана.
Що купався Петро, його сонце спекло.
Купала на Івана, Купала на Івана.
Що купався Данило, його сонце спалило.
Купала на Івана, Купала на Івана.
(с. Старики Горохівського району).

³⁰ Собіточкою називали деінде на Волині, а частіше на галицьких землях «купайлицю», тобто купальське вогнище. «Sobótka» – назва свята літнього сонцестояння у поляків та словаків.

Якщо говорити про купальські, то спеціальних таких не було, співали всякі різні, і про любов і вобше українські народні, які хто знав. Ну во тільки така коротенька про Купайла:

Купайло, Купайло!
Де ти зимувало?
Зимувало в лісі,
Ночувало в стрісі,
Зімувало в в пір'єчку,
Літувало в зіллячку.
(с. Брани Горохівського району).

Купайло, Купайло,
Де ти зимувало.
Зимувало в лісі,
Ночувало в стрісі,
Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку.
(с. Горшине Горохівського району).

– Купало, Купало.
Де ти зимувало.
– Зимувало в лісі
Ночувало в стрісі
Зимувало в пір'ячку
Літувало в зіллячку.
(с. Пустомити Горохівського району).

Ой за гаєм, за Дунаєм
Там Ванюша конем грає.
Там Ванюша конем грає,
А Ванюшу дівка лає.
А Ванюшу дівка лає:
– Бодай тебе Бог скарає.
Бодай тебе Бог скарає,
Що ти мене вінка збавив!
– Не я тебе вінка збавив,
Збавив тебе дурний розум:
Дівоцькеє вививання,
Парубоцьке милування.
(с. Жабче Горохівського району).

– Ой Іване, Іваноньку,
Іваноньку, що ти робиш?
Іваноньку, що ти робиш,
Чи ти людей перивозиш?

– Тяжкі мої перевози,
Облили ня гіркі сльози.
Мав я жінку Настунечку –
Втопилася у Дунаєчку.
На Дунаї хустя прала,
І в той Дунай потопала.
Зосталося діток троє
І маленькі усі троє.
То тим більшим дам я раду,
А з тим третім я пропаду.
– Ой Іване, Іваноньку
Подай мені дитиноньку,
Подай мені дитиноньку,
Котра сушить головоньку.
(с. Жабче Горохівського району).

І ще співали пісні такі для хлопців, щоб їх розізнати:

Купала, Купала
Кіцька в борщ упала.
Хлопці витягали –
Зуби поламали,
Дівчата граблями,
А хлопці зубами.

То вже хлопці були лихі і бігли за купалою, і вже пекли кропивою дівчат.
(с. Здовбиця Здолбунівського району).

На Івана Купала жаба в борщ упала
Дівки не поспіли – хлопці жабу зіли.
На Івана Купала гуска в борщ упала
Хлопці не поспіли – дівки гуску зіли.
(с. Лещатів Сокальського району).

Купала, Купала,
Сучка в борщ упала
Хлопці витягали
Зуби поламали...

Оце, коли починали таку пісню співати, то хлопці злилися, доганяли дівчат, качали їх по траві, ну а дівчатам тільки того й треба було, що посміятися з хлопців. (с. Острожець Млинівського району).

– Торох, торох по дорозі
Що за гомін по дуброві.

– То брат сестру вбивать хоче,
Ой брат сестру вбивать хоче.
Сестра в брата прохалася,
Сестра в брата прохалася:
Мій братику-голубочку,
Не вбий мене у лісочку.
Не вбий мене у лісочку,
Убий мене в чистім полі
Та як уб'єш, обходи мня,
Обсади мня трьома зілля.
Першим зіллям – гвоздичками,
Другим зіллям – васильками.
Другим зіллям – васильками,
Третім зіллям – стрілочками.
(с. Деречин Іваничівського району).

Ой гуляла Маренонька по лужку,
Проколола Маренонька та й ніжку.
А тим лугом Іван собі та й ходив
До Мареноньки підходив, підходив.
(с. Птича Дубнівського району).

Ой на Івана Купайлочка
Там купалася ластівочка.
На бережечку сушилася,
Дівка Марійка журилася:
– Ой ще рушничків не напряла,
А вже матінка заміж дала.
Ой ще рушничків не вбілила,
А вже матінка доділила.
(с. Лещатів Сокальського району).

– Купало, Купало,
Чи ти з неба впало,
Чи з землі взялося,
Що таке вдалося?
– Тут купався Йван,
Та й у воду впав
Купала на Йвана.
(с. Сьомаки Луцького району).

Купало, Купало
Чи ти з неба впало,
Чи з землі взялося,
Що таке вдалося.
(с. Смолева Горохівського району).

– Чи святкували у вас Купала?

– Святкували. Вдень розкладали, а вечором палили вогонь. Пліли вінки з блавату (волошок), танцювали в тих вінках, кидали на воду. Чий попливе – то піде дівка заміж, а як втопиться – то не вийде цього року. Скакали всі по парах. А потім бралися за руки й ходили кругом «копали», співали:

– Ой доню моя, звідки гості були?

– Був шинкар з Вільвова,
Кундір-Мацько з Кракова,
А Михайло-Придибайло
З-під Білого Каменя.

– Ой доню моя, що ж ті гості їли?

– Їв шинкар пампушки,
Кундзір-Мацько галушки,
А Михайло-Придибайло
Їв зо мною курочки.

– Ой доню моя, де ж ті гості спали?

– Спав шинкар на колодці,
Кундір-Мацько на лавочці,
А Михайло-Придибайло
Спав зо мною в периночці.
(с. Радомишль Луцького району).

Ой, іду я понад ставом, понад ставом.
Там плавають качки стадом, качки стадом.
Одна другу доганяє, доганяє.
Кожна собі пару має, пару має.
А я млода ‘дна ни в парі, ‘дна ни в парі.
Шо ни дав мені Бог пари, мені пари.
А ни пари, ни пароньки, ни пароньки,
А ни щастя, ни долиньки, ни долиньки.
(с. Рудка Козинська Рожницького району).

Ой на Івана на Купала
Вийшла Валюня файно вбрана.
На її хлопці зглядалися,
А зачепити боялися.
Їден Колюньо не боявся,
Взяв за рученьку, привітався.
(с. Рудка Козинська Рожницького району).

Тихо, тихо Дунай воду несе,
А ще тихше дівка косу чеше
Чеше, чеше та й на Дунай несе (2).

Пливи, косо, тихо із водою,
А я піду услід за тобою.
Нема краю тихому Дунаю,
Нема спину вдовиному сину, (2)
Що звів з ума дівку – сиротину.
Ой як звів же на коника сів же:
– Оставайся, слави набирайся.
Мені, дівко, та й пришиють квітку,
Тебе, дівко, та й візьмуть в замітку.
(с. Стрільче Горохівського району).

Ой ніхто там не бував, де той явір розвивав.
Ой, яворе, явороньку зелененький.
Ой та-ам зійшло три місяці ясні
Ой, яворе, явороньку зелененький.
Три місяці ясні, три молодці красні.
Ой, яворе, явороньку зелененький.
Ой та-ам зійшло три зіроньки ясні.
Ой, яворе, явороньку зелененький.
Три зіроньки ясні, три дівоньки красні.
Ой, яворе, явороньку зелененький.
(с. Привітне Локачинського району).

Ой на Купала вогонь горить
А нашим хлопцям живіт болить,
Ой нехай болить, нехай знають
Нехай Купала не займають.
Ой на Купала огонь горить,
Юрковським хлопцям живіт болить,
Нехай горить, не згасає,
Нехай болить, не стихає.
(с. Лещатів Сокальського району).

Ой на Купала вогонь горить,
А нашим хлопцям живіт болить.
Ой нехай болить, нехай знають,
Нехай Купала не займають.
Ой купався Іван
Та й у воду впав,
Купала на Йвана.
А дівчата прибігали,
Його з води витягали.
Купала на Йвана.
(с. Смолева Горохівського району).

У нас Купайло з верби, з верби,

А ти, Богдане, прийди, прийди
До нас Купайло оглядати,
А Ярославу цілувати.
А хто не прийде на Купайла
То вийде з нього душа й пара.
(с. Смолева Горохівського району).

Ой у лісі при горісі, при дубку
Там повісив Іваньо-о гойдалку,
Там повісив Іваньо-о гойдалку,
Та посадив Голяну-коханку.
– Го-ойдайся, Голяно, високо,
Що-об було видненько далеко,
Що-об твої биндочки маяли,
Що-об твої перстені сяяли.
(с. Лещатів Сокальського району).

Ой сьогодні Іван, а завтра Мартин,
Кидало хлопцями через тин,
Ой кидало ними, літало,
Поломило дівчатам Купайло.
Ой сьогодні Купайло, а завтра Іван,
Кидало хлопцями через вал,
Ой кидало ними, літало,
Поломило дівчатам Купайло.
(с. Лещатів Сокальського району).

Ой гуляло Маренонька по лужку,
Проколола Маренонька та й ніжку.
А тим лугом Іван собі та й ходив,
До Мареноньки підходив, підходив.
(с. Птича Дубнівського району).

Да й на Купала на Івана,
Да й на Купала на Івана...
Там скакав коник под гречкою,
А за їм Василь з гуздечкою.
Ни скачи, кинь, бо загнущаю,
А вечором ше й осидлаю.
Да й поїдимо до Марини.
А там Марина дружок збирає
Вона Купала прибирає.
Вона Купала всьо квітками

Ще й восковими свичичками
Вона свичички засвічає,
Свого милого дожидає.
(с. Білів Рівненського району).

Ой на Івана, ой на Купала,
Бідна дівчина долі шукала.
Квіти зривала, віночок плила,
По бистрій хвилі його пустила.
– Пливи, віночок, по бистрій хвилі,
Аж до хатини, де живе милий.
(с. Одеради Ківерцівського району).

Ой на Івана, та й на Купала, гей, гей, гей,
Дівчина гожа зілля збирала, гей, гей, гей,
Зілля збирала вінок сплітала, гей, гей, гей,
На Дунай-річку його впускала, гей, гей, гей,
Най той віночок не потопає, гей, гей, гей,
Най мене доля краща витає, гей, гей, гей.
(с. Лецятів Сокальського району).

Ой на Івана, ой на Купала,
Дівка на воду долю пускала:
– Пливи, віночку, скажи, де доля,
Коли ми будем в парі обоє.
Пливе віночок до бережечка,
Ой там десь доля вже недалечко.
(с. Перекалі Демидівського району).

Ой на Купала дівчина гадала:
Сплітала віночки та й у Стир пускала.
Та й на Стир пускала, доленьки питала,
Чи прийде мій милий, що вірно кохала.
Ой поплив віночок та й став потопати,
Дівчині личенько слізьми заливати.
– Доле, моя доле, що ти наробила?
Ти ж моє кохання з віночком втопила.
(с.мт. Торчин)

Як святкували Купала

Ходили на ріку, на міст. Солокію... Ну а я, то рано сонце, тре було встати зарані, перше як сонце не сходить, то то казали сонце грає, сходе сонце червоне і так йшли дівчата, і ввечер як заходило сонце, на ріку.

(с.Ванів Сокальського району).

Хлопці палили вогонь, перискакували чериз вогонь. Котрий перискочить – то вжениться, котрий ни пирискочить, вскочить в вогонь – ше буде нежонатий.

(с.Старосілля Іваничівського району).

Як раньше, то й святкували. Ше зранку дівчата шли до лісу, рвали квіти, плели вінок, щоб вечором поворожити. Вечором вбирають дерево файно, роблять купала, і бавляться співають пісень, парубки плигають через огонь, танцюють. Потім Купала палять, а дівки йдуть ворожити. Вони спускали на водицю по два віночки для себе і жениха. Якщо вінки сходились, то значить сзійдуться й молодета.

(с.Деречин Іваничівського району).

Купала святкували колись дівчата. Плели вінки, клали великий вогонь над ровом, кидали вінки в воду, свічки засвічували на вінках. Куля свічки чепляли імне хлопця, свого нареченого, а на другому вінкові – своє імне. Як вінки зійдуця до купи, то хлопець возьме дівчину.

Хлопці скакали через багаття тоє, дівчата возьмуце за руки і співають. Так забавлялися.

(с.Менчичі Іваничівського району).

Ходили дівчата, зберали квіти, плели вінки. Хлопці рубали велике дерево, а дівчата вечором наряжали цю вербу квітами, зверху клали вінка. То був Купайло. Навколо його дівчата ходили хоровод і співали. Потім на човнах з хлопцями дівчата пускали на воду вінки з свічками. Потім скакали через вогонь за руки. Коли сходило сонце, йшли додому

(с.Старосілля Іваничівського району).

... Хлопці йшли в ліс, рубали дерево та й нисли нам. Вуни юго закупають, а ми вже вбираймо квітками, віночками. Та й танцюймо біля нього, співаймо пісні. А ше палили вогонь і скакали через нього. Хлопці шутили з нами, могли навіть в воду вкінуги.

(с.Павлівка Іваничівського району).

Под вечор перид Йваном Купала діти більши й менчи ходили по кутку села, де вони живут з тичками, з їдного конця хтось нисе тичку й з другого, подходили до кожної хати й кожен хазяїн мав шось дати чи коропку стару, чи якесь латте. Ну хто шо мав нипотрибне. Діти весь вечор ходили й кричали Доруба – Доруба – Доруба. А як якись хазяїн н дасть, то кричат – Видьма, Видьма. Обийшли того кутка, йдут за село, там їх ждали вже старийши люди. Розкладали велики вогонь. Спивали хлопци й дивчата всяки писні, танцювали.

А коли вогонь робився менчи, то скакали через вогонь. Всі вже в ночі розходились, а хлопці й дівчата були геть до ранку.

(с.Городище Ківерцівського району).

Йшли до річки, вінки пили, каля річки ходят, покладають вінки на дівчат, співають.

На Купайла йдуть по селі і кричат: «Доруба, Доруба». Кожен шось порвате, старе і мусит дати. Хто ни дав дороба, то кричали: «Київська видьма» йшли в ліс, копали яму, ставили тичку і все шо дали вішали на тичку і палили.

(с.Городище Ківерцівського району).

Святкували. Як сходило сонце, то були різні кольори. Ми були малі і нас матері будили, щоб ми дивились. Воно грало. Плели вінки увечері і кідали на воду. В який бік пливли, в той бік дівчина повинна вийти заміж.

(с.Жорнище Ківерцівського району).

З самого ранку хлопці ходили по селі і збирали деркачи. В нас таки дуб і ото коля його накладали з тих диркачу вогонь. Як вогонь розгорявся, то хлопці вихоплювали з огню деркачи і кидали на дуба. А дівчата сиділи і співали: « Ой купальний вогонь горить, Силинським хлопцям живіт болить».

(с.Сильне Ківерцівського району).

Купала святкували як кожне свято. То тільки діти ходили з поламиною куробкою, стукали по юй і кричала: «Івана Купала у відьми трасця напала». Да збирали по селі таке всяке полумане, зносили десь на вигон да палили. Так і святкували.

(с.Омельно Ківерцівського району).

В нас Купала не святкували, бо в нас нимає річки. В нас тіки обливалися водою хлопці з дівчатами. Була така приказка: «На Івана Купала баба хліба ни мала, А на святого Петра пирогів напикла».

(с.Піддубці Луцького району).

Хлопці ввечора, перед Іваном Купалом ходили силом. На той час якраз пасоля плилась, для того затикали палки в землю. То хлопці в тих дворах, де є дівчата витягували палки і з них складали вогонь на Купала, а матирі тих дівчат чатували хлопців, щоб по шії дати за збитки. А дівчата вінки пили і в Стохут пускали, а хлопці лувили їх. Ше через угонь пригали.

(с.Малинівка Рожницького району).

Плели віночки, йшли в рив, кидали ті віночки. Куди який віночок попливе... і от так жартували, сміялися. До церкви ходили. Такого свята не було. Всі, ціле село збиралося і так йшли. А перед Купалом йшли всі на рив, вода тече, накидали усі на купу, куда який віночок той-во, туда вже й підиш замуж, в яку сторону. І того віночка клали під голову, який присниться, якому не снився. І та стала, о, в такому і такому хлопець,- я бачила, но йшов, а я, а

каже Мені нічого не снилося. Но тії віночки ми назад витягали і під голови клали.

Во, а тій, шо вже приснився, то як в нас сусідка була – то так і є. як вона каже, йшов і вчорному був вдітий, то так і прийшов, і того року пішла заміж.

(с.Шахтарське Іванічівського району).

Колись його святковать – святкували... Колись саме йшли по ягоди, збирали зілле, сушили, бо кажут, вони помочния о. А внучі, перед Купайлом, кажут відьми бігали, папороть цвила внучі. В хлевах затикали свячене зілле чи вербу, щоб відьма ни зашла, а то свічку свячену затикали в хлевах. Тако пруходило, дей всьо. Спєви оперни були на силі, хлопци гармошкою грали, дівчата танцювали. Позбираюця дей співають.

(с.Холоневичі Ківерцівського району, інформант 1911 р. н.)

Робили ляльку Купала. Вечором палили вогонь, де палили Купала.

(с.Козятин Горохівського району).

В цей день збирали трави, їх називали іванівськими травами. По пучку кожної трави мусила хазяйка принести додому. Потім як голова заболить чи так простудиться хто в сім'ї, робили й пили чай.

(с.Смолева Горохівського району).

В той день святкували. Нічого не робили. Не можна на Купала на черешню чи на вишню лізти. Навіть мій брат вліз на черешню в свято. Впав, але не забився, та побився крепко. Тільки так святкували.

(с.Ощів Горохівського району).

Пускали виночки на воду, дивилися чи попливе. Кола річки костьор кладуть.

Була на Купала, посмалила гали,
Ни пиду додому – боюся сорому.
Сором, дівко, сором, жинихи за столом,
Ни пиду до хати жинихів вітати.
(с.Новосілки Горохівського району.).

Палили вогнище. Хлопці і дівчата, та й старші люди збирались біля води, біля вогнища. Дівчата плели вінки і пускали на воду і визнавали, звідки буде в її хлопець. Ше, бувало, в вінки всували свічки, якщо погасне на воді, то дівчина не скоро вийде заміж.

(с.Пустомити Горохівського району).

Вночі збиралися дівчата, хлопці на березі річки та й робили такі гуляння, дівчата плели вінки й кідали на воду. Кругом вогню танцювали, співали, пирискакували через нього.

(с.Колодеже Горохівського району)

В нас раненько в той день вставали, як сходило сонце. Йшли до річки і дивилися як сонце купається. Кидали дівчата на воду вінки. Палили костри, стрибали пари через їх. Ходили шукати цвіт папороті. Вірив дехто, що в ніч цю скарб мона знайти.

(с.Затуриці Локачинського району)

Купальські вінки разом із гіллям клали ми на городі, щоб був гарний урожай.

(с.Павлівка Іваничівського району)

Купала в нас святкували, ходили в ліс, до сходу сонця не можна було купатися, бо купалося сонце.

(с. Бужани Горохівського району).

На Купала в нас плели вінки, вбирали дерево, на то дерево вішали вишні, гіллячки, там всякі прикраси. І це дерево несли дівчата до річки і тре було так занести, щоб не відібрали хлопці, кидали і плели вінки, дівчата тоже кидали на річку віночки. От. А хлопці старались відібрати це дерево – « купало » і пекли дівчата хлопців кропивою, хлопці дівчат кропивою і співали пісні на Купала різні.

(с. Здовбиці Здолбунівського району.).

В нас на Івана Купала, то як молодь з'їхалася до озера, ду річки. Плили дівчата вінки. Співали пісні, ну я тих пісень ни помню. Ну, знаю, шо мусили вінки і пускали на воду. Якщо на річці за течією пускали, ше засвічували свічку в той вінок. Якщо вінок пуплив, то значить вона вийде замож. А якщо кружляв, то не вийде. Значить з нею шось трапиця в житті. Отак гадали дівчата на Івана Купала.

(с. Михайлівка Локачинського району).

Ну в нас на озер, було озиро, сходились дівчата, хлопці і плили вінки, кідали на воду, а хлопці з другої стурони лувили. Ну кожен лувив вінка того яку любив дівчину. О таке було.

(с.Маньків Локачинського району Вол.обл.).

На Купала дівчата збиралися і пліли віночки, пускали на воду, в яку сторону попливе віночок з теї сторони буде хлопець. А є так шо хлопець зловить, то то вже її хлопець був.

(с. Іванівка Іваничівського району).

Сперву збиралісе хлопці і дівчата, йшли ду рички чи озера палети вугонь, йшли і співали різних пісень. Путом рузпалувале вугонь і худели з пісняме кругом нього, а ша стрибале чириз нього пу парах. Дівчета вуружили, а в нуш лилися вудою з рички, то набірале субі красе. Кедали вінке на воду.

(с. Павлівка Іваничівського району).

Діти весь вечор ходили й кричали доруба – доруба – доруба. А як якись хазяїн ни дасть, то кричат – Видьма, Видьма. Обийшли того кутка, йдуть за село, там їх ждали вже старийши люди. Розкладали великий вогонь. Співали хлопці й дівчата всяки пісні, танцювали. А коли вогонь робився менчи, то скакали через вогонь. Всі вже вночі розходились, а хлопці й дівчата були геть до ранку.

(с. Городище Ківерцівського району Вол.обл.).

Увечери як сонце сьдає, то на Купала сонце купається, геть як грається. А увечори палили огні дий скакали через тії костри, дівчата плели вінки й пускали на воду. Співали, грали в ігри.

(с. Цумань Ківерцівського району).

Я знаю, що колись, як дівувала, то ото хлопці ше звечора, перед Купалом шостогого, а навіть п'ятогого числа ходили селом та збирали всяке сміття, там шоб горіло, всяке дерев'янеє, ночви всякії, ліжка поломані, колеса, ото збирали в кучу десь на вигоні складали. І ото навечір, як приходило усе село, старші сідали десь там, де можна було побачити, кружка, а вже менші веселились.

(с. Птича Дубнівського району).

А в нас на те свято кулись молудь збиралася, кули річки, там розкладали вугонь і чириз той вугонь хлопці скакали і чириз річку навіть пробували деякі скакати.

(с. Поздимир Радеківського району).

Обливалисі водою. В нас тіки обливалисі водою, а хлопці доганели дівчат, а дівчата хлопців. То бутилки води наберут, тай обливалисі.

(с. Межиріччя Сокальського району).

Дівчата плели вінки, вплітали у вінки свічки і пускали на воду. Якщо у дівчини тоне вінок із свічкою, чи свічка гасне, то дівчина відьма.

(с.Радомишль Луцького району).

В нас то рубили вилику хату (з десять метрів ширини і дванадцять дувжини), хата тая була на плутові. Прикрашали хату травою, букетами, вінками. От тая хата пливла пу вуді, а в ній грала музика, танцювали хлопці і дівчата. Ше в воду кідали бочки зи смулою, підпалювали їх, дівчата пили віночки з розхідника і чебрецю, кідали їх на воду, ду якого берега припливе, туда замуж піде.

(с. Торчин Луцького району).

Десь вогонь палили, але я не пам'ятаю того, палили вогонь, тут ше є такі села шо до нині, то справляють того Купала, але більше то за Бугом, але в нашім селі майже, то довкола села не роблять того, а колись палили вогонь, дівчата десь стояли на мості кедали якісь віночки, плели, але казали мені не кедати, бо то гріх.

(с. Волиця Сокальського району).

В наших краях, тут особо Купала не відзначали. В давнину. А вже в пізніший час, то десь дівчата збиралися, ходили віночки пускали на воду, але так якіхось таких особих обрядів не пам'ятаю.

Клали вогнище над річкою, вберали деревце, але снопа я не пам'ятаю.

(с. Заболотці Іваничівського району).

Розводили біля річки вогонь... А малих дітей не пускали стрибати через вогнище, а дозволяли стрибати через кропиву.

(с.Ярославичі Млинівського району Рівненської обл.)

Віночки плели ми з барвінку, завжди з барвінку, і ну, з того, такі жовтенькі – розхідник. З розхідника, вони такі хорошіі получаюця, пишні. То брали розхідників, жовтий всередину, такий густенький, а потом кругом з барвінку, і всередині так пристроювали там свічечку, приставили.

(с.Пляшева Радивилівського району).

В нас на свято Івана Купала хлопці й дівчата йшли до річки, дівчата плели вінки і кидали на воду, в котру сторону попливе вінок, в ту сторону дівчина піде заміж. Так само, був такий звичай на Івана Купала шукати цвіт папороті, шо папороть цвіте тільки в ту ніч на Івана Купала, ну але всеодно до того цвіту папороті ніхто не міг дійти, бо всі боялися вночі йти і так шо ніхто не бачив, як цвіте папороть, тільки уявлялося, шо вона цвіте якимось там цвітом.

(с.Розжалів Радехівського району).

Плитуть вінки – чи буде плисти чи втопиця. Папуроть шли шукати. Меї тьоткі Дуні Кузачки брат худив, то посля здурів, як прийшов, так, шо аж привязували. Ше нікому ни вдалось принисти папуроть, бо лихе ни дає пуказуеця, лякає. Біг пу лісі Стицько дурний теї ночі. Набрал в холяви цвіту, іде радий, шо все знає. Прибіг дудом, витрас пустули і знов дурний став. Солдат худив. То йуму пуказався гініралом. Той честь уддав, цвіт з рук вилитів і прупав. Ті знання уд папуруті ни добри, бо їх дає лихе.

(с.Павлівка Іваничівського району).

Ну шо?[Вінки] пускали на воду. Ставили свічку й пускали на воду. Бо то там молодий її має прийти.

А як свічка загасне, вона вже плаче.

(с.Смолигів Луцького району).

Моя мама розказувала, шо хлопець, якщо зловив віночок, повинен був знайти дівчину, яка плела цей вінок і ця дівчина повинна була стати його жінкою. Але при мені такого не було.

(с.Богущівка Луцького району).

Чий перший [вінок] попливе, той перший вийде зауж. А ще на цеє свято шли в ліс шукати квітку папороті. Хто знайде квітку, ой знайде великий скарб.

(с.Лище Луцького району).

А дівчата вінке плиле і ходели на воду і куда вуна вже той віночок пупливе, а чей втуне, значить та дівчина пумре. Бувало так, шо та кене, та кене, кожна ж знає свого віночка. Бувало так, шу віночок путуне, значить та дівчина вжа замуж ни вейде, тико пумре.

(с.Ласків Володимир-Волинського району).

На Купала вбирали деревце. Брали не дуже товсту палку і обплітали її черешнями, стрічками, квітами.

(с.Мирне Горохівського району).

Деревце в нас не топили на Івана Купала. В нас тільки дівчата шукали Івана, щоб водою полив їх, то називався Іваном?

(с.Поничів Володимир-Волинського району).

–Чи вбирали на Купала деревце?

–Ми, як були молодими, то вбирали старе сучкувате, нивилике дерево старими коробками, відрами, постоломи, кошиками і звали його Дороба. Там тоді всяке робили,чверили й кидали на вогонь.

(с.Городище Ківерцівського району).

–Чи вбирали на Купала деревце?

–Вбирали вінками. А називали його Іваном.

(с.Жорнище Ківерцівського району).

Диригет я ни бачила. А свічку ставляли на якусь досочку, чи на тому вінкові і запалювали і пускали на воду.

(с.Павлівка Іваничівського району).

Не помню. Всажали тільки лопух на стріху. А чого – не знаю. Такий був обичай.

(с.Підгірне Рожиченського району).

– Чи вбирали у вашому селі деревце на Купала?

– При нас не вбирали. Але колись вбирали. То і був Купало.

(с.Капітульщина Володимир-Волинського району).

– Чи вбирали на Купала деревце?

– Ми, як були молодими, то вбирали старе сучкувате, нивилике дерево старими коробками, відрами, постоломи, кошиками і звали його Дороба. Там тоді всяке робили,чверили й кидали на вогонь.

(с.Городище Ківерцівського району).

– Чи вбирали на Купала деревце?

– Вбирали. В лісі вирубували дерево. Робили як людину прикрашали вінками, перевязували перевеслом, вбирали квітками. Потім палили, як палили ту пирискакували.

(с. Угринів Горохівського району).

– Чи спалювали на купальських вогнищах кінську голову, солом'яну ляльку, вінки.

– В нас ни було такого. Ну шо ж я буду брехать. Ни було ж сього.

(с. Холоневичі Ківерцівського району).

– Чи палили цього дня вбраного в старий одяг солом'яного снопа?

– Ну, якщо справляли це свято, то палили, але в нас в селі не було, не палили.

(с. Чаруків Луцького району)

– Чи палили цього дня вбраного в старий одяг солом'яного снопа?

– Ну, якщо справляли це свято, то палили, але в нас в селі не було, не палили.

(с. Чаруків Луцького району)

Ну, знаєте, я би вам не сказала... Колись такого не було, то тепер тільки Івана Купала дуже святкують. То так же збиралися біля Стира, там вже і співали, і огонь розкладали, і гри всякі, і перескакували. Ну хто тільки як. То, знаєте, то я вже ходила дивитися як то вже. То дуже гарно. А раніше мало було теї гри, а тепер то дуже гарно.

(с. Малєво Демидівського району)

Бабуся моя казали, шо колись русалонька задала загадку з сусіднього сила, але він відгадав. Ни знаю чи це правда. Вона питала, шо цвіте без цвіту. То папороть.

(с. Козятин Горохівського району).

Обряжались, платочки совали по роси... А тую росу шо збирали і душили в посудинку, то промивали очі, як болять, то дуже помагала тая на Юрія, то на Юрія.

... На Івана Купайла тико збирають ягодки, то вони дуже помочні, черниці з ягодником. То треба той чай пити, то вони дуже помагають од сахарниці, є така болєзнь – сахарница... А взяти гілечку покласти, зварити чай, то хто болєе сахарницею, то можна давати, той чай пити, і воно дуже помощне.

(с. Ліски Володимир-Волинського району)

У нас в селі був став, річка, то на Івана Купала рубале вербу таку вилєку, «купай лица» називале... «Купайлиця». Плиле вінке із волошок, маків, польовех квітів, такех квітів і навіть із будяків і кропєве плиле вінке. А знайте чому? Вже як відспівале всі купайлицькі пісні, зробеле забаве, розкажу які, і, занчить, шо? І тоді вже, значить, грабують «купайлицю». І хватають ти вінке 'д

дівчат. А дівчата не дають. А для того, щоб остиригалися, то плиле з будяків і кропеве ти вінке. От.

Ну відспівувале... ходеле кругом, відспівувале різні пісні. Сільські. Там деякий парубок, дівчина зустрічаються, тьо вже співають: «Ой на Івана на Купала Вейшла Ганнуса розтріпана. На неї хлопці зглядаються, А приступете стидаються. Їден Васелько ни встидався, взяв за рученьку привітався». Або там: «Ой те, Ганнусю, ой, те, ой, те, Звідки до тебе зайте?...». Ну всякі такке... От у нас є став і там зразу борщоовецький. Борсувецький і борщовецький став. Два ставе там і такі пісні: Борсовецький став, суховецький став Всьой докупе злевся, всьой до купе злевся, Молодесенький Васелько із Іваночком за Ганнусю бевся. Воне белися до самого Ой те паночку. Розсуде те нас, кому дівку взяте.....Тобі, Васельку, йте в поле орате, Тобі Іванку, Ганнусейку взяте» . І там значить ше «пильнуй, доглядай її»там в тий пісні.

Ну то вже спивале там, хто вже достеменно знає, шо воне вже готуються там до весілля.

Потім брале ти віночке і кедале... Несли до річке. Дівчата несуть...Нисле більш як півкілометра до річке од теї площі, нисле ти вінке. Там уже буле пудготовленіПребрано і кладочке такі буле, відходило від берега. Там тре стовпчике...То виходиле на ти кладке на річку і пускале по віночку. От деякі там топляться, деякі не... Свічичке обов'язково ставиле на віночках. Ставиле нивилечкі такі свчичке і запалювале... Вот.

Вогнище там було, горіло на тому берези, таке, як ме кажимо, «костьор», таке нивилечке. Отам коло нього тоже фігуре витанцьовувале. Кожин парубок старався щось своє показате... Ни буле такі танці, а тикі таке-во, як ото коло вогнища... Ни по парі, а одиноко... Там дивчата крутелися, там хлопці... І з пісняме обов'язково. Якесь таке прибаутке, як ме кажимо, «частушке». Дращнять одне одного було кругом того вогнища. І то так майже цілу нич, а скіко там теї ноче...

Назар Саган 1930 р.н. с. Борсуки Ланівецького району, 13 червня 2003 р.

Пускання віночків на воду

Плели віночки, йшли в рив, кидали ті віночки. Куди який віночок попливе... і от так жартували, сміялися. До церкви ходили. Такого свята не було. Всі, ціле село збиралося і так йшли. А перед Купалом йшли всі на рив, вода тече, накидали усі на купу, куда який віночок той-во, туду вже й підидиш замуж, в яку сторону. І того віночка клали під голову, який присниться, якому не снівся. І та стала, о, в такому і такому хлопець,- я бачила, но йшов, а я, а каже Мені нічого не снилося. Но тиї віночки ми назад витягали і під голови клали.

Во,а тій, шо вже приснівся, то як в нас сусідка була – то так і є. як вона каже, йшов і вчорному був вдітий, то так і прийшов, і того року пішла заміж.

(с. Шахтарське Іваничівського району).

Десь вогонь палили, але я не памятаю того, палили вогонь, тут ще є такі села, що до нині, то справляють того Купала, але більше то за Бугом, але в нашім селі майже, то довкола села нероблять того, а колись палили вогонь, дівчата десь стояли на мості кедали якісь віночки, плели, але казали мені не кедати, бо то гріх.

(с. Волиця Сокальського району).

Ми то з дівчатами на Івана Купайла винке плили і на воду пускали, а хлопці, то купалися в ричци, ще й нас в воду скидали.

В теє свято люди ходили в ліс збирали всяке зілля, бо воно було помущне. А один хлопець пушов в ліс, щоб знайти цвіт папороті і дурним став.

(с. Городище Луцького району).

Моя мама розказувала, що хлопець, якщо зловив віночок, повинен був знайти дівчину, яка плела цей вінок і ця дівчина повинна була стати його жінкою. Але при мені такого не було.

(с. Богушівка Луцького району).

Пісні? Ну всякі такі як то дівчата замуж хочут іти, всяких тих, то до Івана приспівували. Як вінки плили радились, тішились котрий вінок вперед, то вона замуж вже скоро вийде.

(с. Ковбань Горохівського району).

Івайлочка, Купайлочка,
Вийшла Марійка як панночка.

(с. Мирне Горохівського району).

Цілюще зілля

На того Івана Купайла мого тата йменини, то мій тато розказував тре було всяке зілля збирати, яке росте. Всяке листя з дерев, яке росте тут в нас і збіжжя, яке росте і тре було заварувати в каструлі і купатися в тому зіллі, то кажуть, що людина має бути здорова.

Святкували. Такий присвіток був. Ввечери молодь збиралася. Так собі нормально. За меї пам'яті.

(с. Литовеж Іваничівського району).

В цей день збирали трави, їх називали Іванівськими травами. По пучку кожної трави мусила хазяйка принести додому. Вона допомагала од застуди і головного болю.

Ну в нас, в нашому селі, збирали квітки, лікарські рослини, ішли в ліс, чи десь там на узбічах. От, наприклад, в посадках в нас, там і ромашки були, цвіли, а вони і лікарськими рослинами. Збирали ті квіти, плели віночки дівчата молоді. Хто жив біля річки – ті віночки пускали на воду. Надівали на голову.

(с. Чаруків Луцького району).

Цвіт папороті

Можна було в ліс іте шукати цвіт папуруті. Туді кажуть, всьо будеш знати.

(м. Устилуг).

На Купала опівночі цвите папуроть. Як хто зубачить і зирве той цвит, то зара буде знати всьо на світі.

(с. Уланівка Володимир-Волинського району)

Кажуть на Івана Купайла папуроть цвіте, тільки вуна дуже мало цвіте, а казали, хтось украв вули і він йшов чириз ліс ішов і йому впало за лапті той цвіток і він вже знав, де його вули, він ни бачив, шо він там є, той цвіток і він знав, де його вули, хто їх украв. На Івана Купайла, бу воно десь уночі цвіте, а він ішов лісом, але йшов далі, а там підїжджають бричкою такою, сидять такі всьо коні і кажуть ду нього Дай нам ті лапті, а ми тубі дамо бричку і коні, то буде всьо твує. Так руказували кулись і він взяв ті скинув лапті і дав, а вони його пусадили, він сидить на пиньку і за ліщину тримаєця. Нима нічого.

(с. Ощів Володимир-Волинського району)

Люди розповідали у селі. В одного чоловіка заблудилися у лісі воли. Було це на Купальську ніч. Дядько взувся у постолі і пішов у ліс шукати воли. Коли ходив по лісі, то до його постолів причепився папуроть. Знайшов той чоловік волів і став знахарем.

(с. Викторяни Луцького району).

Йдут у гай. Там у нич має папуроть розцвісти. Був такий чоловік, шо ходев. Узев сьвачену воду, мак сьвачений, крейду, Євангеліє і пушов. Обкреслив папуроть і себе, посипав маком і покропив водою сьваченою. Ліг собі і читає євангеліє і хрестиця. А тут йому всякі страхи видаюця, а він лежить, молиця і хрестиця. Тиї страхи до його пудступають. Дивиця шо рано вже, розвиднилось, пастухе женут корови. Він узяв ту книжку під руу, встав та й пушов. А то йому так видалось. То ше нич була. То так його по дорозі лякало, шо ледь живий додому прибіг. А так казале, шо як тіко папуроть розцвіте, то розрізуй руку і вкладай і воно одразу загоїця. Були такеї, шо ховали у туфель, у кишеню, але обягорать. Перестрївають всякі кавалери, чудаке, пани і обдеруть, виманять той цвіт.

(с. Пустомити Горохівського району, інформант 1908 р. н.)

Я добре пам'ятаю. В нас в силі жив один чоловік. Він хтів розбагатіти, йому казали йти на Купала опівночі в гай, щоб зірвати цвіт папороті. Він дочекався півночі і пішов. Його шось не пускало до папороті. На нього йшов вугонь, лялася вода, стріляли, хтіли застрілити. Той дядько сильно злякався,

став втікати і здурів. Його лихе загнало на колею і привязало до рейків та й поїзд його зарізав. Якби він те все був би витримав, то став би знахарем.

(с. Колодеже Горохівського району, інформант 1912 р. н.)

Ой на Івана на Купала. Ну ше в ніч на Івана, на Купала, в нас, розказували, що ходили в ліс, шукали цвіт папороті, і хто знайде цвіт папороті, зірве його... то він досягне великого багатства. І навіть в нас був сусід – Біжук Іван, то він розказував. Я ше мала була, а він уже старий чоловік, пасли ми корови, і він розказував, що він ходив в ліс, і на Івана, на Купала... знайшов той цвіт і зірвав. Його було дуже трудно зірвати, бо... бо ті домовики не давали, чорти як то кажуть, не давали, дуже тільки... але він якимсь чином зірвав той цвіт, і піля того він дуже розбагатів. Він побудував круподерню, млинок, молотарку мав. Йому все велося, худоба велася...

(с. Чаруків Луцького району)

Меї тьоткі Дуні Кузачки брат худив (шукати папороть – В.Д.), то після здурів, як прийшов, так, що аж привязували. Ше нікому ни вдалось принести папуроть, бо лихе ни дає пуказуєця, лякає. Біг пу лісі Стицько дурний теї ночі. Набрав в холяви цвіту, іде радий, що все знає. Прибіг дудом, витрас пустули і знов дурний став. Солдат худив. То йому пуказався гініралом. Той честь удав, цвіт з рук вилитів і прупав. Ті знання уд папуроті ни добри, бо їх дає лихе.

(с. Жидичин Ківерцівського району).

На Івана Купайла ше, хто хтів шось знати й бути щасливим, то брав свічку і свячену партулину. І папороть цвіте недовго. Папуроть, цвіт папуроті, шоб йому були. І він постелить під тим, пуд папоротію, і папуроть зацвітає, і то цвіт не свячену партулину. Він впаде, о, тилько там дуже страшно, бо всяки страхи будуть пудходити і вужі й гадюки, й якийсь різні ліснії, всяка всячина, будуть його страхати. А він нічого не боявся, такий був одважний хлопець. І той цвіт упав йому. Він був у якихось шляпаках взутий, ну так, як тепер босоножки. Він тоді взяв якісь шляпаки, може одрізки од чубіт і той цвіт упав йому туди. Він вже йшов додому, вже нічого його не страхало, не боявся нічого і зустрів єдного хлопця, що вже мав бути день розвіднятися, бо як Івана Купала, вже нич менша, вже літня нич і він каже Знаєш, що. Я тобі дам свої черевики, а ти... Чи йому приснився сон, чи може батьки йому сказали, шоб пушов він в ліс, хоче цвіту з папороті, шоб бути щасливим. А той скинув свої шляпаки тиї, а там цвіт папороті. Ну, каже То шо, несеш цвіт папороті. Ай, - каже, - де там несу, - кажі, шось мене лякало, я його, може, я з того переляку, може, я його й не дождався взети, може, він там і впав, бо сильно лякало, всяки гади лізли до мене і всяка всячина. О, і він забрав той цвіт, то той став дуже знатним, дуже багатим став, а той бідний як був бідний, так і був бідний. Чого бідний, бо дурний.

(с. Ліски Володимир-Волинського району).

В дванаціть годин ночі цвіте папороть. Цвіте одну хвилину, потрібно вирвати цвіт і зашити в ногу чи руку, тоді можна стати знахарем.

(с. Переспа Рожищенського району).

Саме в цюю ніч, якщо хочеш стати знахаром, то тра було в дванадцять годин ночі йти в ліс, бо цвіте папороть. Але йти по цюю квітку тра було одному і не оглядатись назад. Але то було крепко страшно, бо то по дорозі, в лісі, лякала всяка нечиста сила. Ну й щиталось, хто вже зурве цюю квітку, то буде все знати.

(с. Несвіч Луцького району).

В 12 годин ночі треба було йти в ліс, бо там цвіла папороть. І от хто побачить той цвіт, то стає знахаром. Тільки не можна нічого боятися в лісі.

(с. Радомишль Луцького району).

Ще на цеє свято шли в ліс шукали квітку папороті. Хто знайде квітку, той знайде великий скарб.

(с. Лище Луцького району).

Коли в лісі цвіте папороть й хтось її знайде, принесе до хати і збириже до третіх півнів, той буде великим знахарем.

(с. Берестечко Горохівського району).

Можна було в ліс іте шукати цвіт папуроті. Туді кажуть, всьо будеш знати.

(м. Устилуг Володимир-Волинського району).

На Купала опівночі цвите папуроть. Як хто зубачить і зирве той цвит, то зара буде знати всьо на світі.

(с. Уланівка Володимир-Волинського району).

Кажуть, на Івана Купайла папороть цвіте, тільки вуна дуже мало цвіте, а казали, хтось украв вули і він йшов чириз ліс ішов і йому впало за лапті той цвіток і він вже знав, де його вули, він ни бачив, шо він там є, той цвіток і він знав, де його вули, хто їх украв. На Івана Купайла, бу воно десь уночі цвіте, а він ішов лісом, але йшов далі, а там підїжджають бричкою такою, сидять такі всьо коні і кажуть ду нього Дай нам ті лапті, а ми тубі дамо бричку і коні, то буде всьо твує. Так рузказували кулись і він взяв ті скинув лапті і дав, а вони його пусадили, він сидить на пиньку і за ліщину тримаєця. Нима нічого.

(с. Ощів Горохівського району).

Треба було в цю ніч знайти квітку папороті, яка цвіте раз у рік, тоді будеш усе знати, станеш великим знахарем. Але рідко кому вдається його побачити.

(с. Смолева Володимир-Волинського району).

Якщо її (цвіт папороті) натрапив як цвіте, зірвав, треба зашивати в долоню і держати, щоб не вкрала відьма...

(с. Звози Ківерцівського району).

Ну ще в ніч на Івана, на Купала, в нас, розказували, що ходили в ліс, шукали цвіт папороті, і хто знайде цвіт папороті, зірве його... то він досягне великого багатства. І навіть в нас був сусід – Біжук Іван, то він розказував. Я ще мала була, а він уже старий чоловік, пасли ми корови, і він розказував, що він ходив в ліс, і на Івана, на Купала... знайшов той цвіт і зірвав. Його було дуже трудно зірвати, бо... бо ті домовики не давали, чорти як то кажуть, не давали, дуже тільки... але він якимсь чином зірвав той цвіт, і після того він дуже розбагатів. Він побудував круподерню, млинок, молотарку мав. Йому все велося, худоба велася...

(с. Чаруків Луцького району).

Купальські вогнища

В нас палили, в віді хати, такий кустьор рубили і запалювали з гурі ду низу і хлопці перескакували і дівчата тоже через той вугонь. Пізніше вже ввечері, як сонце зайшло дівчата пускали вінки на воду, свічки світилися, вода тиче, вінки пливуть, якщо вінок пливе тихо, гарне життя буде в теї дівчини, а кутрий на місці кружиця та ни вийде замуж, а кутрий путоне і свічка пугасне та дівчина пумре.

(с. Михайлівка Локачинського району).

В нас палили, в віді хати, такий кустьор рубили і запалювали з гурі ду низу і хлопці перескакували і дівчата тоже через той вугонь. Пізніше вже ввечері, як сонце зайшло дівчата пускали вінки на воду, свічки світилися, вода тиче, вінки пливуть, якщо вінок пливе тихо, гарне життя буде в теї дівчини, а кутрий на місці кружиця та ни вийде замуж, а кутрий путоне і свічка пугасне та дівчина пумре.

(с. Михайлівка Локачинського району).

Купайлиця

–На Купала в нас плели вінки, вбирали дерево, на то дерево вішали вишні, гіллячки, там всякі прикраси. І це дерево несли дівчата до річки і тре було так занести, щоб не відібрали хлопці, кидали і плели вінки, дівчата тоже кидали на річку віночки. От. А хлопці старались відібрати це дерево – «купало» і пекли дівчата хлопців кропивою, хлопці дівчат кропивою і співали пісні на Купала різні.

–Чи топили на Купала деревце?

–Деревце в нас не топили на Івана Купала. В нас тільки дівчата шукали Івана, щоб водою полив їх, то називався Іваном.

(с.Поничів Володимир-Волинського району).

На Купала вбирали деревце. Брали не дуже товсту палку і обплітали її черешнями, стрічками, квітами.

(с. Мирне Горохівського району).

Хлопці йшли в ліс, рубали дерево та й несли нам. Вуни юго закупають, а ми вже вбираємо квітками, віночками. Та й танцюємо біля нього, співаємо пісні. А ще палили вогонь і скакали через нього. Хлопці шутили з нами, могли навіть в воду вкинути.

(с. Павлівка Іваничівського району).

Ми, як були молодими, то вбирали старе сучкувате, нивилике дерево старими коробками, відрами, постоломи, кошиками і звали його Дороба. Там тоді всяке робили, чверили й кидали на вогонь.

(с. Городище Ківерцівського району).

– Чи вбирали на Купала деревце?

– Вбирали. Але здається, що деревце називали «купальниця». Вбирали квітками, стрічками.

(с. Несвіч Луцького району).

Ходили дівчата, збирали квіти, плели вінки. Хлопці рубали велике дерево, а дівчата вечором наряджали цю вербу квітками, зверху клали вінка. То був Купайло. Навколо його дівчата ходили хоровод і співали. Потім на човнах з хлопцями дівчата пускали на воду вінки з свічками. Потім скакали через вогонь за руки. Коли сходило сонце, йшли додому.

(с. Старосілля Іваничівського району).

– Чи вбирали на Купала деревце?

– Не помню. Сажали тільки лопух на стріху. А чого – не знаю. Такий був обичай.

(с. Підгірне Рожницького району Вол. обл.).

– Чи топили на Купала деревце?

– Дириганду не топили, а коня такого з соломи палили. Шо рубили, взяли куня, на фуру поставили, привезли до річки, а потім взяли юго спалили, а діти кругом ходили танцювали, литили до річки, їдуть другу пхали, хтіли покупати, так як то діти, бавилисі.

(с. Стрільче Горохівського району Вол. обл.).

В нас (Купала) не святкують. Я була в Ровенській області... Вбирають дівчину, дівчину хорошу. Вбирають, насаджують виночки і лентами. Це так як колись українські ходили дівчата. І садовлять її на крісло і вчотирьох несуть. І співають і музика духовна грає і всеньке... і йдуть проводжати до Стиру. Та не, не Стир. Річка Горинь... А коло Горині стоїть яблуня... Суха. Тільки принесуть начипляють. І там вона, мабуть пару літ стоїть. І співають. Зроблять з паперу так як яблуневий цвіт, пообкручують. І там дівчата. Горить вогнище велике. І ті дівчата ходять кругом вогнища. Танцюють, співають. А тоді як кінчатся, кожна з веночком, з свічечки трикутничком. І сонечко заходить – пускають на воду. І музика грає, марш. Куди попливе, то замуж вийде...

(с. Човниця Ківерцівського району).

На Купала в нас плели вінки, вбирали дерево, на то дерево вішали вишні, гіллячки, там всякі прикраси. І це дерево несли дівчата до річки і тре було так занести, щоб не відібрали хлопці, кидали і плели вінки, дівчата тоже кидали на річку віночки. От. А хлопці старались відібрати це дерево – « купало » і пекли дівчата хлопців кропивою, хлопці дівчат кропивою і співали пісні на Купала різні.

(Здовбиця Здолбунівського району)

Любовна магія

У нас замужні дівчата виходили на поле, щоб знайти два колоски вкупі (при корені) і зрізали, щоб щастя було, щоб були вкупі з чоловіком.

(с. Довге Горохівського району).

Спостереження за грою сонця

Дивилися як грає сонце, вмивалися росою. Зранку йшли до церкви, а по обіді йшли по ягоди. Часом дівчата ще ворожать на вінках. Дівчина пускає на воду два вінки, один загадує на себе, а другий на хлопця, коли вони зійдуться до купи, на воді, то кажуть, що дівчина буде в парі з тим хлопцем, або до якого берега вінок припливе, то з того краю буде наречений.

(с. Маркостав Володимир-Волинського району).

Ну а я? То рано сонце... Тре було встати зарані, перше як сонце не сходить, то то казали сонце грає, сходе сонце червоне і так йшли дівчата, і ввечер як заходило сонце, на ріку.

(с. Ванів Сокальського району).

Віходили на гору і дівелися, як сонце купаїця. Три рази воно ховаїця і назад віходить, грає різними кольорами.

(с.Пустомити Горохівського району, інформант 1908 р. н..)

Йдуть дивляться на сонце, як купається.

(с. Поромів Іваничівського району).

Збирання сміття на Купала

Я знаю, що колись, як дівувала, то ото хлопці ше звечора, перед Купалом 6-го, а навіть 5-го числа ходили селом та збирали всяке сміття, там щоб горіло, всяке дерев'янеє, ночви всякої, ліжка полومانі, колеса, ото збирали в кучу десь на вигоні складали. І ото навечір, як приходило усе село, старші сідали десь там, де можна було побачити, кружка, а вже менші веселились.

(с. Птича Дубнівського району).

Хлопці ввечора, перед Іваном Купалом ходили силом. На той час якрас пасоля плилась, для того затикали палки в землю. То хлопці в тих дворах, де є дівчата, витягували палки і з них складали вогонь на Купала, а матирі тих дівчат чатували хлопців, щоб по шії дати за збитки. А дівчата вінки плили і в Стохут пускали, а хлопці лувили їх. Ше через угонь пригали.

(с.Малинівка Рожницького району).

Діти весь вечор ходили й кричали: «Доруба – доруба – доруба». А як якийсь хазяїн ни дасть, то кричат: «Видьма, Видьма». Обийшли того кутка, йдуть за село, там їх ждали вже старийши люди. Розкладали великий вогонь. Співали хлопці й дівчата всяки писні, танцювали. А коли вогонь робився менчи, то скакали через вогонь. Всі вже вночи розходились, а хлопці й дівчата були геть до ранку.

(с. Городище Ківерцівського району).

Іван-скидайло

Не можна на Купала на черешню чи на вишню лізти. Навіть мій брат вліз на чирешню в свято. Впав, але не забився, та побився крепко. Тільки так святкували. Ніхто не робить. А так ні.

(с. Ощів Горохівського району).

Відьми

А внучі, перед Купайлом, кажут, відьми бігали, папороть цвила внучі.

(с. Холоневичі Ківерцівського району).

В нас знахурив не було. То на Поліссі знахурство і чари.

(с. Колона Іваничівського району).

У нас в селі є знахарка, то говорять шо в купальську ніч вона не спить, а ходить в ліс.

(с.Юнгівка Локачинського району)

На Купайла темні ночі –
Вибирали хлопці відьми очі.
На Купайла вогонь крешуть,
Нехай відьми на пень брешуть.
Нехай брешуть, нехай знають,
Нехай молока не ‘дбирають.

(с. Берестяне Ківерцівського району).

Обливанка

Хлопці дівчат обливали врано, ще тільки вона спить у постелі, то прибігають і обливають її. Були такі, що вогні запалювали, розкладали костюор. Там збиралися і обливали.

(с. Холопичі Володимир-Волинського району).

По тій мові післямова, як писав класик. Може вийде трохи задовга. Але мабуть таки потрібна. А стосуватиметься цілком окремого питання – місця волинських купальських традицій у загальноукраїнському чи й європейському контексті. Тож цілком закономірно можемо окреслити її як цілком самостійне дослідження. Більше того, що крапку в попередній статті вже поставлено. Усю Волинь довелося об'їхати тільки раз – під час експедиції 2003 року, яка була частково висвітлена в нашому «Етнологічному нарисі Волині». Більше матеріалу зібрано на Західній Волині. Саме це, а не якісь інші міркування й визначає географічний закрій наступної статті. Автор висловлює щиру подяку Людмилі Мисник, яка взяла активну участь в доборі фактологічного матеріалу з нашого архіву.

ЗАХІДНОВОЛИНСЬКІ КУПАЛЬСЬКІ ТРАДИЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКИХ

Купальський фольклор у різних регіонах України педставлений різними формами, обрядодіями. Більшою універсальністю позначені купальські пісні. Вербальний рівень засвоєння набагато простіший і менш трудомісткий, ніж акціональний. Тому два чи три рази почута пісня легко засвоюється найбільш обдарованими реципієнтами і переходить з однієї регіональної традиції в іншу. Історія записування купальського фольклору становить трохи більше ніж півтора століття. Якщо середній вік народної пісні фольклористи визначають трьома століттями, то навіть найдавніші із записаних в позаминулому столітті пісень перебувають на стадії свого зрілого віку. Цей етап у розвитку пісенного тексту характеризується завершенням творення основних варіантів та відмирання окремих частин тексту внаслідок природньої редуції, а часом і формуванням нового інваріанту. Акціональний рівень фольклору значно чутливіший до історичних змін, тому те, що для пісні тільки зрілість, то для обряду вже глибока старість. Ми не маємо великої кількості записів купальських обрядів, зроблених до початку ХХ ст. А от з 1911 року В'ячеслав Камінський, досліджуючи їх побутування на Волинському Поліссі, згадує такі обрядові дійства, як *збирання хмизу, приготування купальського деревця та його оздоблення, хороводи навколо нього, розведення багаття, спалення або потоплення деревця, спалення кулів соломи чи виготовлення з них опудала і*

*завершуючи стрибанням через вогонь та влаштуванням в окремих селах ще й ритуальної вечери*³¹.

Свого часу, у межах цієї ж місцевості тільки на основі текстів купальських пісень цей перелік що до поліського фольклору було доведено до 23 дій: *запрошення дівчатами молодої молодиці розпалити «купальницю»; виття та пускання на воду дівчатами вінків; виготовлення «купайла» з верби; осмалення стегон; або ж спалення сорочки чи її втрата через забудькуватість; купання Купала; палення Купала упродовж трьох днів та веселощі біля нього; наведення порядку біля Купала; прошення дівчиною у батька ще на один рік дівувати; переведення дівчини в віночку біля купальського вогню; зведення поповим сином на Купала королівни; збирання дівчатами ягід, а молодицями суниць; оборона дівчатами своїх женихів; загальна обов'язковість присутності на купальському святі; припинення після Купала любовних пригод; утрата дівчатами волів; дівчатам болить живіт, бо займали хлопців; болить живіт відьмі, бо відбирає молоко в корів; хлопцям болить живіт; живіт хлопцям може боліти й через те, що займали «купа́ла» і навіть за те, що ходять на Купала; місця зимування та літування Купала; лазіння відьмою на дуб та гризання кори; а також самогубство відьми чи її осмалення*³².

Щоправда у своїх дослідях В. Камінський, незважаючи на початковий намір дослідити Волинське Полісся, про що задекларував у назві, виходить за його межі на територію етнографічної Волині. Не беремось однозначно стверджувати, що ще століття тому структура купальського обряду волинян та поліщуків була однотипна. Станом на кінець ХХ ст. купальський обрядовий комплекс волинян фіксує лише деякі із обрядодій, зафіксованих століття тому на Західному Поліссі. Серед них: *плетіння вінків та пускання їх на воду; приготування та потоплення купальського дерева; спалення солом'яної ляльки і кінської голови; розпалювання купальського вогню та стрибання через нього; пошуки цвіту папороті; збирання свячого зілля та ягід.*

Щодо обряду ворожіння на вінках існують різні припущення, оскільки він має ширшу географію. Це єдиний купальський обряд, який крім індоєвропейців користується популярністю і в семітів. У нас не існує сумніву, що мантика походить з Азії. Адже загальна кількість приводів для застосування обряду гадання у номадів значно перевищує їх кількість у аграріїв, а ті які відомі українцям, стосуються тільки єдиної шлюбної сфери. Навіть у румун, де роль скотарства значно помітніша, ніж в українців, ця тема значно популярніша. Однак, перебуваючи упродовж тисячоліть на роздоріжжі між Європою і Азією українці перейняли деякі види ворожінь, які решті індоєвропейців не відомі. Серед таких: ворожіння на Андрія, яке в традиційних пастухів означало закінчення відгінного сезону. Саме звідти могли запозичити або успадкувати деякі мантичні обряди семіти, але скоріш за все за посередництвом греків, які поєднали в своїй традиційній культурі як індоєвропейські, так і деякі азійські

³¹ Давидюк В. «Купала, Купала, де ти літовала?» // Поліська дома – Вип.ІІІ: Літо – Луцьк, 2008. – С. 51

³² Давидюк В. «Купала, Купала, де ти літовала?» // Поліська дома – Вип.ІІІ: Літо, –Луцьк, 2008. – С. 54–56

елементи. Зрештою вдягнений на голову чи пущений на воду вінок – це ритуали, пов'язані з фалічним культом, також має передньоазійське походження, як і походження патріархальних порядків у цілому. В мантичному дискурсі поведінка пущеного на воду вінка в уявленнях волинян має такі наслідки: **1) вінок пливе по течії** – життя дівчини буде бурхливим (с. Довге Горохівського району Волинської області); дівчина вийде заміж не лише інваріант, а й кілька додаткових варіантів (с. Михайлівка Локачинського району та с. Радомишль Луцького району Волинської області); **2) вінок пливе рівно і свічка не гасне** означало, що дівчина швидко вийде заміж (с. Капітульщина Володимир-Волинського району Волинської області) або у тієї дівчини буде гарне життя (с. Михайлівка Локачинського району Волинської області); **3) свічка на вінку гасне** – дівчина не вийде заміж або буде нещасливою (с. Довге Горохівського району Волинської області); дівчина не скоро вийде заміж (с. Пустомити Горохівського району Волинської області); дівчина через це плаче (с. Смолигів Луцького району Волинської області); ще один рік буде діувати (м. Устилуг Володимир-Волинського району Волинської області); **4) якщо вінок тоне**, то: дівчина помре (с. Пасків Володимир-Волинського району Волинської області, с. Михайлівка Локачинського району Волинської області, с. Фусів Сокальського району Львівської області); цього року не вийде заміж (м. Устилуг Володимир-Волинського району Волинської області); **5) вінок крутиться на воді** – дівчина помре молодою (с. Фусів Сокальського району Львівської області) або не вийде заміж (с. Капітульщина Володимир-Волинського району, с. Михайлівка Локачинського району Волинської області); **6) коли вінок прибується до берега**, то та дівчина скоро вийде заміж (с. Горишне Горохівського району Волинської області); не вийде заміж або буде нещасливою (с. Довге Горохівського району Волинської області); з тієї сторони буде наречений (с. Маркостав Володимир-Волинського району Волинської області); **7) якщо вінок далеко занесе вода**, тоді дівчина далеко піде заміж (с. Капітульщина Володимир-Волинського району Волинської області, с. Фусів Сокальського району Львівської області); **8) вінок пливе першим** – дівчина швидше за інших дівчат вийде заміж (с. Маньків Локачинського району Волинської області); **9) в який бік попливе вінок** – у той і дівчина піде заміж (с. Колодежі Горохівського району, с. Шахтарське Іваничівського району, с. Іванівка Іваничівського району, с. Затурці Локачинського району, с. Пустомити Горохівського району, Жорнище Ківерцівського району Волинської області).

Було ще й таке, що дівчата плели не один, а два віночки – один для себе, інший для уподобаного нею хлопця. У такому разі, якщо віночки зійдуться, зійдеться й хлопець із дівчиною (с. Маркостав Володимир-Волинського району, с. Деречин Іваничівського району Волинської області) або й одружаться (с. Коритниця Локачинського району, с. Менчичі Іваничівського району, с. Ласків Володимир-Волинського району Волинської області).

У селі Шахтарське Іваничівського району Волинської області перед святом Івана Купала дівчата вночі йшли на рів, де була вода і пускали свої вінки на воду. В яку сторну попливе віночок, то з тієї сторони буде її наречений. Потім забирали свої вінки додому і клали їх собі під голову. Який хлопець присниться дівчині, той і буде її нареченим.

Михайло Максимович стверджує, що «Дівчата українські, готуючись до купальського грища, в'ють собі вінки з різних польових та городніх квіток, серед яких головною є брат і сестра»³³. На території етнографічної Волині вінки робили переважно з польових квітів (с. Коритниця Локачинського району Волинської області), барвінку, розхідника (с.Пляшево Радивилівського району Рівненської області), ромашок (с. Чаруків Луцького району Волинської області). У с. Пляшева Радивилівського району Рівненської області купальський вінок робили так: брали квіти розхідника – жовту квіточку всередину, до якої ставили свічку і обплітали вінок барвінком. В іншому – с. Вербень Демидівського району Рівненської області дівчата, пускаючи вінок на воду, примовляли: « Пливи, пливи, віночку, аж до мого милого, до його дворочку». Віночки інколи перед тим як кидати на воду святили у церкві (с. Забороль Луцького району Волинської області), а у с. Волиця Сокальського району Львівської області кидати вінки на воду вважалося гріхом. Купальські вінки на Волині окрім того, що пускали на воду ще й палили (с. Брани Горохівського району Волинської області), а у селі Павлівка Іваничівського району Волинської області, вінки разом із гіллям розкидали на городі, щоб урожай був добрим. У с. Окорськ Локачинського району Волинської області дівчата забирали свої вінки додому, бо вважали, що цей вінок мав лікувальну силу. Подібну інформацію подає Микола Костомаров, який писав, що «... венки с праздника купальского признаются полезными для здоровья»³⁴.

«Звичай вити вінки проти Іванового дня побутує і в західних слов'ян. У поляків для цього особливо широко використовується чебрець, який у них називається мацержанкою (по-чеському материна душка, а малороси звать материнкою «душицу»»³⁵.

Як підтверджує міфологія всіх країн і народів, люди споконвіків виразно усвідомлювали важливість не тільки водяної і вогняної стихій, а й рослинності: дерев, трав, квітів тощо³⁶.

На території етнографічної Волині, як і в інших місцевостях України, (Полтавщина, Чернігівщина, Харківщина, Київщина та суміжні території) під час купальського свята виготовляли солом'яну ляльку, яку називали у кожній місцевості по-різному. Так, зокрема, на Волині до неї прикріпилися такі назви як : « Дід » (с. Жужеляни Сокальського району Львівської області, с. Соснівка Дубенського Волинської області), « Дідуган » (с. Михайлівка Локачинського району), «Дідух» (с. Ржищів Горохівського району), «Солом'яний сніп» (с. Поздимир Радехівського району, Малі Дорогостаї Млинівського району, с.Іванівка Іваничівського району, с.Литовеж Іваничівського району), « Солом'яна лялька » (с.Хобултова Володимир-Волинського району, с. Брани Горохівського району), «Лялька» (с.Павлівка Іваничівського району, с.Хорохорин Луцького району), «Купало» (с. Білів Рівненського району), тоді як на більшій території України ляльку називали «Купалом», «Мареною» та «Марою». Виняток становить с. Острожець Млинівського району, у якому

³³ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002. – С.104.

³⁴ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002. – С. 247.

³⁵ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002. – С.104

³⁶ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С.51.

солом'яну ляльку називали «Купалом». Подекуди вживають одночасно два найменування купальської ляльки: «Дід» і «Чорт» (с. Жужеляни Сокальського району).

Інформація про те як і в що вбирали солом'яну ляльку на Волині у досліджуваному архіві відсутня. Є згадка про те, що у с. Михайлівка Локачинського району Волинської області вбирання ляльки доручалося дівчатам.

У с. Білів Рівненського району Рівненської області «Купало» робили із соломи та гілок, біля якого ввечері танцювала молодь і лише під ранок його спалювали на вогні через який перескакували. Зовсім по іншому ритуальну ляльку робили у с. Кононічі Володимир-Волинського району брали мітлу на якій робили бабу ягу, а самі вбиралися у чортів. Подібно ритуальну ляльку робили на хуторі Єгорівка, «яку встановлювали на гілці чорноклена чи іншого дерева, принесеній задалегідь з лісу»³⁷.

Щодо зображення купальської ляльки висувались різні погляди. Один із них трактує купальську ляльку як «антропоморфне втілення, ідол певного божества, зокрема Купали»³⁸. Інші сприймають це як імітацію колишніх жертвоприношень водоймам»³⁹.

Автори «Життя князя Володимира» і «Синописа» зараховують Купала до числа давньоруських язичницьких божеств⁴⁰. Інші анонімний автор статі «Суеверные обряды простонародья западного края» називає Купалу богинею достатку, очищення і родючості⁴¹. Значення купальської ляльки Потебня трактує як символічне втілення зими і смерті, оскільки назва «Марена» (від *mor, moris* - смерть) означала смерть⁴². Не поділяючи цієї думки, вважаємо за доцільне переглянути й наше давніше припущення про водяну семантику Марени, яке виникло на основі дешифрування глиняної статуетки трипільців. Не треба великої спостережливості, щоб помітити, що назва «марена» побутує переважно на Східному Поліссі. А там доволі помітний фінський чи то пак балтський компонент (представників не дуже поширеного чоловічого гаплотипу N3 серед тих, хто ідентифікує себе з українцями і має українські прізвища в межах Харківщини й Чернігівщини понад 8%, що значно більше, ніж на будь-якій іншій території України). А в багатьох балтських мовах корінь **maar** позначає **літо**. Звідси в Фінляндії день літнього сонцестояння називається де **mittumaarja**, а де **mettumaari**. А старошведською середина літа мала назву **midhsumar**⁴³. Перша частина слова в усіх випадках перекладається на українську як **середина**. Що ж до другої **maar** чи **mar**, то вона означає **літо**. Отже спалюють на Купала на сході Полісся не смерть, а таки літо, якщо його

³⁷ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С.54

³⁸ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С.55.

³⁹ Кудрявцева З. Купальська лялька: жертва чи посланець до предків (світоглядні основи обряду жертвоприношення та його відображення в купальському фольклорі) //

Фольклористичні зошити. Збірник наукових праць – Вип. 11 Луцьк, 2008 – С. 34, 38.

⁴⁰ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С.56

⁴¹ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С. 56.

⁴² Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С. 57.

⁴³ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Летне-осенние праздники. – С.108

атрибут названо мареною. Зрештою, якщо вже з погляду формального мовознавства, то й корінь **mor**, з якого відомий дослідник виводить назву Марени, не одне і те ж, що **mar**.

Спалення Марени символізувало прощання з літом.

Солом'яну ляльку по завершенню свята палили або ж топили. Так у селах Острожець Млинівського району, Жужеляни Сокальського району, Поздимир Радехівського району, Хобултова Володимир-Волинського району, Ржищів Горохівського району, Угринів Горохівського району, Хорохорин Луцького району, Капітульщина Володимир-Волинського району, Малі Дорогостаї Млинівського району, Литовеж Іваничівського району солом'яну ляльку палили, інколи це відбувалося під супровід танцю та з перескакуванням через вогонь (с. Михайлівка Локачинського, с. Іванівка Іваничівського районів), тоді як у селах Соснівка Дубенського району, Павлівка Іваничівського району відбувалося потоплення ляльки. Топили ляльку й на Полтавщині, де її називали «Марою»⁴⁴.

Крім солом'яної ляльки на території етнографічної Волині на вогні спалювали кінську голову (с. Брани, Стрільче Горохівського району). На думку Юрія Климця, «кінь в уяві наших предків, очевидно теж символізував силу, ворожу людині, що засвідчують записи етнографів з Гуцульщини й Поділля про перевтілення чорта в коня як витвір диявола»⁴⁵.

У залежності від традицій, яких дотримувались у певних місцевостях, купальське деревце мало різні назви. На Волині найуживанішими були: «купало», «купала», «купальниця», «копала», а також «маринонька», «марена», «Іван». У деяких волинських селах купальське деревце називали також відповідно до його породи: «верба» (с. Брани Горохівського району), «берізка» або «березка» (с. Порицьк Іваничівського, с. Коритниця Локачинського районів) або просто «купальське деревце» (с. Горишне Горохівського, с. Затурці Локачинського районів), «деревце» (с. Смолева Горохівського району), «дерево» (с. Здовбиця Здолбунівського району Рівненської області). Схожі найменування побутували на Поділлі, Поліссі: «купаило», «купайлиця», «деревце», «гільце», «марена».

Під час святкування Купала молодь ставила деревце, в основному вербу, яка за народною українською символікою, як зазначає Михайло Максимович у своїй праці «Дні та місяці українського селянина», є деревом смутку, тоді як, на думку Юрія Климця, верба – «символ запліднюючої і родючої сили». Вербу використовували і цій якості у с. Старосілля Іваничівського, Хорохорин Луцького, Брани, Горишне Горохівського, Затурці Локачинського, районів). Березу встановлювали в селах с. Кремеш, Коритниця Локачинського, Порицьк Іваничівського районів). Рідше в якості купальського деревця встановлювали калину (с. Горишне Горохівського району). У багатьох місцевостях України вбирали не ціле дерево, а лише його гілку (с. Стрільчинка Немирівського району, Соколинці Тиврівського району на Вінниччині).

На Поділлі, так як і на Волині, для купальського деревця теж найчастіше обирали вербу («Наше «купало» з верби, з верби»), тоді як в інших місцевостях

⁴⁴ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К., 1993. – С.412–413.

⁴⁵ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С40.

України перевага надавалась вишні, яблуні, чорнокленові, липі, сосні, ялині, кущам бузку й терену, кропиві, високим лопухам та іншим⁴⁶. Те, що для купальського деревця обирали вербу, на думку Михайла Максимовича, підтверджує, що міфічна Купала була жіночої статі⁴⁷.

У с. Павлівка Іваничівського району встановлення купальського деревця відбувалося так: хлопці йшли у ліс і вирубували дерево, яке несли на місце святкування та закопували в землю. Потім дівчата починали його прикрашати квітами, вінками. Після таких дій відбувалися танці навколо деревця. Хлопці могли навіть кинути дівчат у воду. Трохи по іншому прикрашали деревце у с. Угринів Горохівського району. Тут його робили у вигляді людини, перев'язували перевеслом і вбирали вінками та квітами і згодом спалювали. У с. Мирне Горохівського району як різновид купальського деревця обирали не дуже товсту палку і обплітали її черешнями, стрічками та квітами.

Подібний ритуал побутував на Поділлі, де дівчата роблять «купало» з гілки верби. Для цього вони беруть гілку, квітчають її квітами й вінками, а потім ходять навколо такого «купала» і співають пісень⁴⁸.

Деревце не завжди зрубували. У с. Перекалі Демидівського району вбирали «живе» дерево.

На території етнографічної Волині в основному вбирають лише одне деревце, тоді як у подільських великих селах (Меджибіж Летичівського району Хмельницької області, Кошариця, Сумівка, Крушенівка Бершадського району, Райгород, Одібне, Стрільчинці Немирівського району Вінницької області), а також на Поліссі (Дідковичі Коростенського району Житомирської області, Залаззя, Велика і Мала Глуша Любешівського району Волинської області та інші) за свідченням Юрія Климця, кожен гурт вбирає окремо своє деревце, і лише потім вони об'єднуються в один великий гурт. В окремих поліських селах (Скарівка, Степанівка, Королівка Ємільчинського району Житомирщини) виготовляють п'ять купальських дерев, а у Черкасах – два⁴⁹.

Купальське деревце на території етнографічної Волині прикрашали по-різному. «Купало» вбирали гілочками або й самими спілими ягодами вишні (с. Здовбиця Здолбунівського району Рівненської області, Горишне Горохівського району, с. Вікторяни Луцького району) або ж квітами, як живими (с. Угринів Горохівського району, Старосілля Іваничівського району, Несвіч та Вікторяни Луцького, Затурці Локачинського районів), так і паперовими (с. Горишне Горохівського району), стрічками (с. Забороль, Несвіч, Вікторяни та Хорохорин Луцького району, Горишне та Пустомити Горохівського району). Подібно до Волині, купальське деревце вбирали й у с. Костянтинівка Липовецького району на Вінничині. Там його вбирали черешневими галузками з ягодами, а також квітами та іншими атрибутами, яких на Волині не використовували. Це: зелені яблука, морква, огірки, буряки, картопля⁵⁰. У селі Старосілля Іваничівського

⁴⁶ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С.65..

⁴⁷ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002. – С. 107.

⁴⁸ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К., 1993. – С.411.

⁴⁹ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С.45.

⁵⁰ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С.68.

району Волинської області «Вербу» прикрашали не лише квітами, а й вінком, якого клали зверху на деревце і який звався «купайлом».

На Волині прикрашати деревце доручали лише дівчатам, тоді як на Поділлі це робили лише жінки, у західнополіських селах (с. Ветли Любешівського, с. Боровно Камінь-Каширського районів Волинської області) дівчатам допомагали хлопці, а на Житомирському Поліссі дівчата подекуди збирали деревце крадькома від парубків, які їм перешкоджали⁵¹. Михайло Максимович стверджує, що «встановлення венечного дерева у західних слов'ян вважалося жіночою справою, хоч брати участі в самому святкуванні молодіці як такі, що втратили свій дівочий вінок, не могли. Хоча розповідають, що в давнину й на Україні старі жінки палили собі соломі окремо в своїх дворах та стрибали через неї, а потім збирали той попіл і зберігали його для особливих домашніх потреб»⁵².

Усі обрядодії, пов'язані з деревцем, відбуваються саме біля води. Серед них: танці, водіння хороводів, співання пісень (с. Старосілля, Павлівка Іваничівського району, Радомишль та Хорохорин Луцького району). У с. Радомишль дівчата, побравшись за руки, обходили «копало», співаючи пісень.

«... Головною подією купальського свята чи грища було символічне купання й потоплення водної богині Купали чи Купальниці, котрій пізніше було дано ім'я Ганни чи Анни; на спомин про неї й встановлено було очищувальний обряд купання у воді. Що ж вшанування й потоплення смертної богині Марени чи Марини, то воно могло долучитися до свята [Купали] пізніше, - судячи з того, що в західній слов'янщині цей обряд відбувається в березні, коли й у індійців потоплюється в Гангу його гнівна богиня Калі, також у вигляді солом'яної ляльки»⁵³. Так, у більшості волинян, купальське деревце топили (с. Коритниця Локачинського, Хорохорин Луцького районів) або палили (с. Угринів Горохівського, Деречин Іваничівського, Забороль Луцького районів Волинської області та с. Білів Рівненського району Рівненської області). Перед цим хлопці зривають із дерева прикраси і лише по тому кидають його у воду (с. Хорохорин Луцького району). У селах Пустомити Горохівського та Вікторяни Луцького районів купальське деревце не топили і не палили, а ламали так, щоб кожній дівчині дісталось по гілочці. Отримавши гілочку, дівчина йшла додому й кидала її на город, бо вважалося, що цим можна передати землі велику силу родючості (с. Вікторяни Луцького району). Аналогічна обрядодія мпостерігалася дослідниками й на Вінничині, де «дівчата самі розламували Марену і частини з неї кидали в грядки огірків, «щоб ті добре родили»⁵⁴.

Окрім Волині купальське деревце топили на Білоцерківщині, Харківщині, Полтавщині, Херсонщині та Поділлі. Лише на території західного та

⁵¹ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С. 67.

⁵² Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – С. 103–104.

⁵³ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002. – С. 115

⁵⁴ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С. 55.

центрального Українського Полісся побутувало два рівнозначних варіанти обрядового знищення купальського деревця – спалення і потоплення⁵⁵.

«Закладені в той час локальні традиції потоплення чи спалення, детерміновані кліматичними та флористичними умовами, збереглися й надалі і в межах України на пасивному рівні побутування спостерігаються й до цього часу. Антропоморфна лялька з соломи, яку в більшості спалюють, трапляється переважно на Лівобережжі, а на Правобережжі лише спорадично по Дністру, а в решті регіонів цього ареалу в ролі купальського атрибута використовувалося деревце, яке в кінці свята топили. Місцями найбільшого його розповсюдження в кінці XIX – на початку XX століття були Західне та Центральне Полісся і Середнє Подніпров'я»⁵⁶

Повсюдним і важливим обрядом у цьому святі є паління вогню та перестрибування через нього. Паління вогню на Купала припадало на період літнього сонцестояння, що говорить про його зв'язок із солярним культом. Купальський вогонь, як і купальське деревце та лялька у ряді місцевостей теж мав свою назву, яка у більшості регіонів була пов'язана із назвою самого свята: «купаило», «купайлиця» (поліщуки), «собітка» (лемки та бойки)⁵⁷. На території Волині купальський вогонь не мав особливої назви.

Місце розпалювання купальського вогню на Волині, як і в інших місцевостях України обирали подалі від населених пунктів: у лісі (с. Капітульщина Володимир-Волинського району), біля річки чи ставка (с. Новосілки Горохівського району), на дорозі (с. Липа Дубенського району).

Ритуальне паління купальського вогню відбувалося теж по-різному. Так, у с. Михайлівка Локачинського району вогнище складали у вигляді хати, яку запалювали згори. Через нього пізніше й скакали хлопці з дівчатами. В іншому селі (Птича Дубенського району) ще звечора перед святом хлопці ходили селом і збирали різне сміття, переважно дерев'яне, щоб краще горіло: ночви, поломані ліжка, колеса, яке зносили на вигін і лише ввечері, коли поприходять старші люди, те сміття палили. Юрій Климець зазначає, що старий мотлох спалювали не випадково – «вогонь повинен був знищити не придатні для вжитку речі, звільнити людину від них»⁵⁸. Леся Українка в своєму описі про свято Купала наголошувала на тому, що «люди, які приходили дивитися на Купала, повинні прийти з собою різний підпал, що в давніші часи всякого, хто приходив з порожніми руками, хлопці били, через те й досі є купальська приказка: «Хто прийде без поліна, той піде без коліна»⁵⁹.

Найголовнішим дійством у цьому святі на Волині було перескакування через купальське вогнище. Та ще до того, як почати перескакувати через вогонь, а потім і купатися в воді, дівчата в багатьох місцевостях України і Волині в тому числі ходять ще круговим танком навколо встромленої в землю високої тички чи гілки, прикрашеної квітами і стрічками, що її називають купалою. Стрибали через вогнище як по одинці, так і парами (хлопець з

⁵⁵ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С.48.

⁵⁶ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С.44.

⁵⁷ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С.24.

⁵⁸ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С.30.

⁵⁹ Українка Леся. Купала на Волині / Леся Українка // Зібрання творів: У 12 т. – Т. 9. – К.: 1977. – С.9.

дівчиною). Якщо через вогонь скачуть парами, тримаючись за руки, то головна мета була втриматися під час стрибка за руки. У тих пар, в яких не розчепляться, слід скоро чекати весілля (с. Війниця Локачинського та с. Поздимир Радехівського районів). Традицію попарного перестрибування ще у XIX ст. зауважив Микола Костомаров⁶⁰.

Олександр Потебня стверджує, що «запалювання вогнищ і перестрибування через них має на меті звільнення від зловорожої сили хвороби, смерті і пов'язаних із останньою міфічних істот. У литовців, чехів і росіян на Купала не лише стрибають через вогонь (чи його заміни: купи кропиви, шипшини); але й переганяють через нього худобу»⁶¹.

Стрибання через вогонь і купання у воді – два важливих обряди на святі Купала, котрі символізують літнє очищення вогнем і водою. У с. Мирне Горохівського району стрибання парами через вогонь означало, що хлопець і дівчина очищалися від гріхів. Те ж саме значення знаходимо в білоруського етнографа Адама Богдановича – хлопці й дівчата попарно і поодиноці стрибають через вогонь, щоб очистити себе і застерегти від недуг, псування й замовлянь⁶².

На території етнографічної Волині існував звичай стрибати через кропиву (с. Ярославичі Млинівського району). Перескакувати через неї у цьому селі можна лише дітям, оскільки для вогню вони ще замалі.

Так кропива, можна сказати, виступала ритуальним еквівалентом купальського вогню. У с. Здовбиці Здолбунівського району Рівненської області є інформація про те, що хлопці жалили дівчат кропивою, щоб їх розізлити.

В підсовіцькі часи на території етнографічної Волині з'явилося чимало чужих забав на Купала: гойдання на гойдалці, перенесене з московитських трохцьких гулянь (с. Ставок та Лаврів Луцького району), гра у «водяника», придумана клубними сценаристами-методистами (с.Порицьк Іваничівського району Волинської області). У багатьох селах центральним видовищем Купала стало діставня чобіт з вершечка свідообструганої високої жердини – забава, яка практикувалась у московитів на Масницю. У смт. Торчин Луцького району робили на плоті велику хату 10 м завширшки та 12 м завдовжки, у якій грала музика і прикрашали її травою, букетами із квітів, вінками. Хату пускали на воду і вона собі плила, а молодь у цей час танцювала.

Серед новітніх нововведень: переодягання дівчат у русалок (с.Колпитів Локачинського району), у Нептуна (с. Житані Володимир-Волинського району), ставлення свічки на дощечку замість вінка під час мантичного обряду (с.Павлівка Іваничівського району).

Адам Богданович зауважує в структурі купальського обряду дві складові. Перша з них завершується ритуалом очищення молоді вогнем і цілком присвячена вшануванню вогню і сонця. В білорусів нема водного ритуалу, який на поважному місці в українців. Тож у нас цей обряд складається

⁶⁰ Костомаров М. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К., 1994. – С.245.

⁶¹ Потебня О. Про купальські вогнища та споріднені з ними уявлення // Фольклористичні зошити. Збірник наукових праць – Вип. 11 – Луцьк., 2008 – С.170.

⁶² Богданович А. Пережитки древнього мирозерцання в белорусов. – Гродно, 1895. – С. 115–116.

ще з більшої кількості мало пов'язаних між собою ритуалів. Це свідчить про те, що в купальському обряді поєдналися ритуали кількох різних свят. Скажімо, потоплення зелені, дерева чи опудала цілком аналогічне тому, яке відбувається на завершення Зелених свят і знаменує собою закінчення вегетативного періоду. Ще в XIX ст. ослідники намагалися зрозуміти, якими обрядами завершуються весняні свята і якими починаються літні. Часто цю межу вбачали в Трійці та Русальних святкуваннях. Однак якщо Трійця – це кінець весни й початок літа, то де тоді обряд проводів літа? Крім Купала яскравих святкувань на його відзначення не існувало.

Схоже на те, що на момент становлення цих свят наші предки не переймалися поділом річного циклу на пори року. Весна, Літо, Зима, Осінь в їхній уяві були такі ж божества, як Коляда, Щедра, Русалія, Масниця. Доказів тому можна знайти безліч в пісенних текстах. В деяких із них, для прикладу, Весна має дочок Весняночку і Паняночку, Купала зимує в стрісі, Весна плаває у човничку, Літо ходить у віночку. Поділу на пори року, які існують у нашій уяві й не більше того, ні в первісних хліборобів, ні тим більше в пастухів не було. Кількість і назви свят визначалися на момент їх становлення уявленнями давнього політеїзму. Та з часом їхня кількість зменшувалася, а обряди переходили з одного свята на інше⁶³.

Десь у Рівненській області, інформанта не каже де, на Купала вбирали найкращу дівчину в український одяг, одягали на голову вінок та стрічки, садять її на крісло та четверо людей несуть до річки. Під час цієї процесії грає музика, усі співають. Прийшовши на річку Горинь, де стоїть суха яблуня, вбрана паперовими квітами, як яблуневий цвіт, і розпалюють вогнище. Дівчата ходять кругом вогню, танцюють і сміються. Коли починає заходити сонце, дівчата беруть віночки, у які ставлять у вигляді трикутника три свічечки й пускають на воду (запис зроблено у с. Човниці Ківерцівського району Волинської області). Походження цих обрядів мало зрозуміле. Скоріш за все це також плід масової культури.

Етнографічні записи кінця XIX – початку XX ст. засвідчують, що на всій території України побутували вірування в гру сонця на Івана Купала⁶⁴. Сонце Адам Богданович розглядає як символ плодючості. Як її похідну бачить кохання. «Подібно до того, як плодючість землі в уявленнях народу постає наслідком живильної дії сонця, яке нібито оплодотворює землю, так і почуття кохання й дітонародження, з допомогою уподібнення, підводиться під дію, як частина до цілого, того ж первеня, який дає життя всьому – сонця. Крім того, навесні, влітку, тобто в час панування сонця, відбувається, як відомо, спарювання тварин, що первісна думка могла приписувати впливові сонця»⁶⁵. У дні святкування Івана Купала на території Волині, важливим був звичай спостерігати схід сонця. Люди, прокинувшись уранці, виходили на вулицю, щоб побачити як сходить сонце. Вважалося, що саме тоді воно переливається

⁶³ Давидюк В. «Купала, Купала, де ти літовала?» // Поліська дома – Вип. III: Літо. – Луцьк, 2008. – С. 116.

⁶⁴ Давидюк В. «Купала, Купала, де ти літовала?» // Поліська дома – Вип. III: Літо. – Луцьк, 2008. – С. 89.

⁶⁵ Давидюк В. «Купала, Купала, де ти літовала?» // Поліська дома – Вип. III: Літо – Луцьк, 2008. – С. 117.

різними барвами – грає, купається (с. Ліски Володимир-Волинського району, Колодежі та Оців, Пустомити, Терешківці, Бужани Горохівського району, Павлівка Іваничівського району). За весь день, сонце повинне «скупатися» три рази: вранці, у полудень та ввечері (с.Оців, Пустомити Горохівського району, Павлівка Іваничівського району), тоді як за спостереженням Михайла Максимовича, «за народним українським повір'ям сонце грає тричі на рік»⁶⁶. Три рази воно ховається за хмари та виходить (с. Пустомити Горохівського району Волинської області). У с. Бужани Горохівського району Волинської області заборонялося до сходу сонця купатися, бо саме в цей час купалося сонце. У селах Великий Обзир, Стобихва Камінь-Каширського району Волинської області, Бережки Дубровицького району купатися на Купала також заборонялося: «Купала заказував купатися » (народна мораль)⁶⁷. На думку Юрія Климця, за народними уявленнями, «вода в цей день потребувала жертв » і саме з цього погляду це вважалось небезпечним, а сонце яке з'являлося на небі « грало і освячувало води, які наділялися в цей день найбільш очищувальними і зміцнюючими властивостями»⁶⁸.

В Українських Карпатах, навпаки – купання вранці до сходу чи зі сходом сонця вважалось бажаним, оскільки вода в цей час має очищуючу та оздоровчу силу. Купатися вранці було традиційним і для жителів села Павлівка Іваничівського району Волинської області.

До святкових забав, які побутували на Волині серед молоді, можна віднести обливання водою. У с. Перекалі Демидівського району, Липі Дубенського району, Межиріччі Сокальського району, хлопці навмисне обливали дівчат водою, тоді як у селі Поничів Володимир-Волинського району дівчата навмисно шукали Івана, щоб полив їх водою, а в с. Холопичі Володимир-Волинського району, хлопці вривалися до дівчат, які ще спали і також обливали їх водою. На території села Піддубці Луцького району була поширена така приказка: « На Івана Купала баба хліба не мала, А на святого Петра пирогів напекла ». У с. Павлівка Іваничівського району дівчата на свято Купала обливалися водою з річки, щоб бути красивими.

Лікувальну силу в цей день мала й купальська роса. На Волині у с. Ліски Володимир-Волинського району вранці люди брали хустинки, які волочили по траві. Потім вдома видушували з хустинки росу в посудину й промивали очі, щоб не боліли. Подібно збирали купальську росу й у селах західного Українського Полісся (с. Любитів, Білин на Ковельщині), вірячи в її цілющу силу й здатність викликати дощ⁶⁹.

На території Волині існують повір'я про активізацію під час Купала русалок та відьом (с. Капітульщина, Уланівка Володимир-Волинського району, Бережанка, Козятин, Пустомити Горохівського району, Радомишль Луцького району). У Радомишлі відьмою вважалася дівчина, в якій під час гадання на вінках, вінок зі свічкою тоне або свічка гасне.

⁶⁶ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002. – С.122.

⁶⁷ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990 –С. 48.

⁶⁸ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990 –С.48–49.

⁶⁹ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990 –С.44.

З русалками було пов'язане повір'я загадувати загадки для молоді, переважно дівчатам (с. Капітульщина Володимир-Волинського району), у с.Пустомити Горохівського району – хлопцям і дівчатам. Русалки завжди переймали дівчат на дорозі, де могли загадати їм загадку: «Що цвіте без цвіту? – Папороть» (с.Козятин Горохівського району). Якщо дівчина чи хлопець відгадають загадку, русалка їх відпускала живими або зникала, якщо ж ні, то могла залоскотати до смерті (с. Капітульщина, Уланівка Володимир-Волинського району, Бережанка Горохівського району).

Михайло Максимович подає інформацію, що українські і поліські дівчата в купальську ніч оперізувалися чорнобилем від русалок, які, за деякими повір'ями можуть орудувати на землі аж до Петрового дня⁷⁰.

Найбільшою популярністю в усій лісовій та лісостеповій зоні Європи користуються повір'я про цвіт папороті. На території України існувало вірування, що « в ніч напередодні Івана Купала дерева переходять із місця на місце й шумом гілля розмовляють між собою. Хто має цвіт папороті, той може бачити, як розходяться дуби, й чути, як ведуть вони свою тиху розмову; може зрозуміти мову всякого створіння; може бачити, де заховані скарби, і здобувати їх ». Тому й віри, що кожна рослина повинна мати квітку, а що в папороті квітки ніхто ніколи не бачив, то й виникло багато легенд про таємничу квітку папороті⁷¹.

Олександр Потебня стверджує, що «людина не могла примиритися з думкою, що ця рослина не цвіте ...», тому вважала, що «у папороті є розкішна квітка, але її важко побачити. Так, вочевидь, слід розуміти малоросійське «папороть цвіте без усякого цвіту ... Папороть цвіте опівночі перед Івановим днем. З широколистої папороті піднімається світла квіткова брунька; вона рухається й стрибає, як, за німецьким повір'ям, жовта квітка розрив-трави, яка росте поміж папороттю і цвіте цієї ж ночі. Дехто чує при цьому щебіт, що пояснюється спорідненістю папороті з птахом. Опівночі брунька з тріском лопає і розпускається вогняна квітка; нестерпне сяйво її освітлює далеко все навкруги»⁷².

На Волині теж існувало вірування – хто здобуде цвіт папороті в ніч на Івана Купала, той стане щасливим (с. Колодеже Горохівського району), всезнаючим (с. Кремеш Локачинського району), знайде скарби (с. Лище Луцького району) або ж стане знахарем (с. Радомишль Луцького району). Подібне вірування існувало в Літинському повіті на Поділлі – чоловік, здобувши цвіт папороті, стає всезнаючим і всебачачим⁷³. На Волині існувало повір'я про те, що людина, здобувши цвіт папороті, обов'язково повинна розрізати собі руку й зашити туди той цвіт і лише тоді вона стане знахарем (с. Кремеш Локачинського району).

Здобути цвіт папороті вдавалося не кожному, оскільки вважали, що папороть охороняє нечиста сила. Саме із пошуками цвіту папороті та

⁷⁰ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – С.120

⁷¹ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993.–С.424–425.

⁷² Потебня О. Про купальські вогнища та споріднені з ними уявлення / О. Потебня // Фольклористичні зошити. Збірник наукових праць – Вип. 11.– Луцьк, 2008 – С. 183–184..

⁷³ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К., 1993.–С.425.

знахарством пов'язані легенди та перекази, які побутували на території етнографічної Волині. Ось одна із легенд: На Івана Купала, хто хотів бути щасливим і все на світі знати, брав свічку і свячену партулину та йшов у ліс. Папороть цвіте недовго, тому потрібно швидко постелити ту партулину під папороттю, щоб цвіт на неї впав. У лісі треба бути обережним, оскільки лякати людину будуть мавки, вужі, гадюки. На таку подорож зважився молодий хлопець, який нічого не боявся і який здобув той цвіт (він упав йому у босоніжки). Коли він повертався додому і його вже нічого не лякало, то по дорозі зустрів хлопця, який запитав: « Що несеш цвіт папороті? ». На що той відповів: « Де там?! Щось мене лякало, – каже, – то я, може його й загубив ». Тоді перехожий запропонував йому обмінятися взуттям. Хлопець погодився. Тоді, подорожній забрав собі цвіт папороті і став всезнаючим, а інший як був бідним, то так і таким залишився (с. Ліски Володимир-Волинського району Волинської області).

Наступна легенда така: «Один чоловік загубив у лісі свої воли і коли він їх шукав, йому у постолі упав цвіт папороті, після чого він знайшов своїх волів і став знахарем », хоча у с. Ощів Горохівського району Волинської області, незнайомиць пропонує чоловіку не чоботи, а бричку з кіньми, на що той погодився і прокинувся вранці біля ліщини. Схожою до цієї легенди є казка, яка побутувала у Грубешівському повіті лише з іншим фіналом. У ній чоловік, після здобуття папороті став бачити, де заховані у лісі скарби і поки ходив, до нього підійшов пан і запропонував свої нові чоботи на його старі личаки. Чоловік погодився, забрав чоботи і пішов додому. Тільки він скинув свої личаки, відразу про забув про своїх волів, про те, де лежать скарби. А пан той зник, бо це була нечиста сила⁷⁴.

Юрій Климець теж згадує легенду про чоловіка, який знайшов свої загублені воли завдяки цвіту папороті⁷⁵. Вона загальновідома.

Окрім легенди, на Волині існував ще й переказ про папороть, який в іншій інтерпретації побутував в іншій місцевості України. Сюжет волинського переказу такий: Один чоловік, який зібрався шукати цвіт папороті, взяв із собою у дорогу свячену воду, мак свячений, крейду та Євангеліє та й пішов у ліс. Обкреслив крейдою себе і папороть, обсипав кругом маком, покропив водою та й ліг читати Євангеліє. Читає і хреститься. В цей час йому почало здаватися, що щось його лякає та підходить до нього. Дивиться і бачить, що настав ранок, пастухи женуть корови на пашу. Чоловік встав, забрав книжку і пішов додому. Те, що настав ранок, йому видалося, насправді ж була ніч. По дорозі чоловіка щось сильно налякало, що він ледве живий прибіг додому. Люди казали, що цвіт папороті треба зашивати в руку, бо були такі люди, що ховали той цвіт у кишеню або у взуття, тоді їх перестрівали різні хлопці, пани й виманювали цвіт папороті.

Наведемо приклад схожого до попереднього переказу: «Відважний чоловік ввечері на передодні Івана Купала повинен піти до куща папороті і розістлати скатерку, на якій святили паски на Великдень, свяченим ножом накреслити коло, окропити кущ свяченою водою і починати молитву. Як уже стемніє, то

⁷⁴ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К., 1993. –С.425

⁷⁵ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К.:, 1990 – С.95

чорт пробує різні засоби, щоб налякати чоловіка: стріляє, кидає каміння, шпурляє паліччям... Радять не боятися чорта, бо ж він має силу тільки до кола, що окреслене свяченим ножем, а в колі – ні, і чоловік там може сидіти безпечно. О 12-тій годині вночі папороть ніби розцвітає і блискуча квітка, як жарина, зразу ж падає на розстелену скатерку, яку треба швиденько звинути і заховати за пазуху»⁷⁶.

На території Волині за народними легендами, люди не лише втрачають цвіт папороті через свою неуважність, а й подекуди позбуваються здорового глузду. Наприклад, у с. Колодежі Горохівського району Волинської області існує розповідь про те, як на одного чоловіка, котрий намагався здобути цвіт папороті, йшов вогонь, лилася вода та хтось стріляв, через що він з'їхав із глузду і кинувся під потяг.

У с. Чаруків Луцького району Волинської області побутує розповідь про жителя даного села – Івана Біжука, який у ніч Івана Купала знайшов у лісі цвіт папороті і таким чином розбагатів. Він побудував круподерню, млин, придбав молотарку, почала примножуватися худоба. Хоча дістати цей цвіт йому було нелегко, оскільки на перешкоді стояли домовики та чорти.

Існує легенда про те, як заміжні жінки виходили на поле, де шукали два колоски, які росли вкупі один з одним (при корені). Якщо вони їх знаходили, то зрізали і несли додому. Це означало, що у сім'ї буде щастя і подружжя не розлучиться (с. Довге Горохівського району Волинської області).

На Купала волиняни збирали лікарські трави, які теж мали велику чудодійну силу. Михайло Максимович пов'язує цей звичай із днем св. Агрипини чи Горпини Купальної, яка вважалася цілительською. Випадав він 23 червня⁷⁷.

У с. Чаруків Луцького району Волинської області дівчата ходили в ліс за лікарськими травами. Трави, зібрані у день Івана Купала в с. Смолева Горохівського району, називалися «іванівськими травами» (подібно у Карпатах – «іанівське зілля»), вони допомагали від застуди та головного болю. По пучечку кожної трави повинна була принести господиня додому. Михайло Максимович подає інформацію про те, що «у Сіверському краї, над Десною, дівчата рвуть проти Іванової ночі траву загадку і, заткнувши її під стріху, дивляться вранці: якщо розпустились квіти, то задумане збудеться»⁷⁸.

Окрім зілля зривали ще й листя з дерев, збирали збіжжя, з яких робили відвар, у якому потім купалися, щоб мати здоров'я (с. Литовеж Іваничівського району). У с. Видранці Ратнівського району Волинської області збирали осинове листя лише до сходу сонця, бо саме тоді воно допомагало від зурочення.

Разом із лікарськими травами, на Волині, люди ходили збирати ягоди, які теж мали лікувальну силу. Так, у с. Ліски Володимир-Волинського району, як і на Західному Поліссі, на Івана Купала збирали чорниці разом із листочками, з яких заварювали чай.

⁷⁶ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К., 1993. – С. 425.

⁷⁷ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002. – С. 100.

⁷⁸ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002. – С. 119.

Те, про що рідко згадують респонденти, тобто оргіастичні елементи свята, важко приховується в піснях. Як зазначає Олексій Дей, «в жодному циклі (крім окремої групи сороміцьких весільних пісень), наявна деяка кількість поетичних творів еротичних. Вони є відгуком магічної мети купальського обряду – сприяти плодороддю в навколишньому житті»⁷⁹. В одній з таких дівчата готують собі ложа, ще не знаючи, з ким у них ляжуть:

Ой на горі, на горі,
Там горіли вогні.
Тож не вогні горять,
То дівчата ходять
Білу лозу ложать.
Коли б же я знала,
Хто на неї ляже.
Постелила б йому
Шипшину під боки.
Каміння в голову.
Коли б же я знала
Хто на неї ляже.
Постелила б йому
Перину під боки,
Подушку в голову.

Пам'ятають цю пісню не тільки на Волині, а й на Полтавщині⁸⁰. Крім цієї, до групи пісень еротичного характеру можна віднести й пісню, яка побутує у с. Козятин Горохівського району Волинської області, с. Лещатів Сокальського району, у якій вказано, чого хлопцям болить живіт:

Ой на Купала вогонь горить,
А нашим хлопцям живіт болить,
Ой нехай болить, нехай знають,
Нехай Купала не займають.
Ой на Купала огонь горить,
Юрковським хлопцям живіт болить,
Нехай горить, не згасає,
Нехай болить, не стихає.
(с. Лещатів Сокальського району).

Ці пісні відносимо до шлюбних, оскільки «хлопцям ... болять животи, вочевидь від першого сексуального досвіду, деяким хлопцям вже тільки через те – що ходять на Купала. Незрозуміло, через пережитий ними біль чи радість

⁷⁹ Дей О. Поезія життєвого буяння / О. Дей // Купальські пісні – К., 1970. – С.17

⁸⁰ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993. – С.412.

від того, що таке буває лише раз в житті, пісня злорадствує: «Нехай болить, нехай ріже, більш на Купала не полізе»⁸¹.

До шлюбної тематики віднесемо також пісні-дотинки, якими дівчата дражнять хлопців і навпаки. Їхня функція – спровокувати хлопців на зближення, коли не вистачить слів, бо словесний поєдинок, як правило, виграють дівчата. Окремі тексти таких пісень, хай і опосередковано, але виказують, що однією з обов'язкових складових купальського свята була трапеза:

Купала, Купала
Кіцька в борщ упала.
Хлопці витягали –
Зуби поламали,
Дівчата граблями,
А хлопці зубами.
(с. Здовбиці Здолбунівського району).

На Івана Купала жаба в борщ упала
Дівки не поспіли – хлопці жабу зіли.
На Івана Купала гуска в борщ упала
Хлопці не поспіли – дівки гуску зіли.
(с. Лещатів Сокальського району).

Купала, Купала,
Сучка в борщ упала
Хлопці витягали
Зуби поламали...
(с.Острожець Млинівського району)

Подібну пісню знають і на Київщині⁸².

Багато серед купальських пісень присвячено шлюбній тематиці. В них передається настрій допитків, чи згодна дівчина на шлюб, цікавість із приводу її настрою, випитування правди, допевнення, коли приходити в свати.

Свою згоду дівчина висловлює не прямо, а опосередковано:

–Прийди, козаче садком, садком
В мене горілка з медком, з медком.
Іди козаче затилками, затилками,
В мене горілка бутилками.
(с. Світанок Володимир-Волинського району).

Горілку приготовано, отже можна справляти й весілля.

Інший необхідний атрибут весілля – рушники, якими дівчина обдаровує сватів:

⁸¹ Давидюк В. «Купала, Купала, де ти ліговала?» / В. Давидюк // Поліська дома – Вип.ІІІ: Літо– Луцьк:, 2008. – С.56.

⁸² Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К., 1993. – С.414.

Дівка Марійка журилася
Ой ще рушничків не напряла,
А вже матінка заміж дала.
Ой ще рушничків не вбілила,
А вже матінка доділила.
(с.Лещатів Сокальського району).

Серед купальських пісень, які побутували на території України, Михайло Максимович, наводить «найбільш поширений південноруський приспів: Да купався Іван, Да у воду упав ...», який, «очевидно стосувався призахідного сонця, що купається й тоне в воді у той самий час, коли починається купальське грище»⁸³. Аналогічними є варіанти цієї пісні, які виконували у с. Горішне, Старики, Смолева Горохівського району.

Михайло Максимович акцентує свою увагу й на тому, що «в південноруських купальських піснях дуже часто йдеться про воду, купання, потоплення, але нічого не говориться у них про паління вогню, хоча його безпосередньо згадують словацькі святоянські пісні ...»⁸⁴. Аналогічне явище відбивається й у піснях, які побутували на території етнографічної Волині. Виняток становлять пісні «На Купайла вогонь крешуть ...», яку виконували у с. Птича Дубнівського району та «Ой на Купала вогонь горить ...» (с. Лещатів Сокальського району, Козятин Горохівського району).

Траплялись на території етнографічної Волині й пісні про Марену та Івана. Проте зрозуміти, чи це два божества, чи звичайні хлопець і дівчина, доволі трудно:

Ой гуляла Маренонька по лужку,
Проколола Маренонька та й ніжку.
А тим лугом Іван собі та й ходив,
До Мареноньки підходив, підходив.
(с. Птича Дубнівського району).

Не трапляється на Волині доволі поширений на Західному Поліссі трагічний пісенний мотив сестровбивства:

Чий то голос лугом іде,
Іване, Івашечку!
То брат сестру зарубать веде,
Іване, Івашечку!
Сестра в брата просилася:
Іване, Івашечку!
Мій, братику, мій голубчику,
Іване, Івашечку!

⁸³ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002. – С.109 – 110.

⁸⁴ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002. – С.102.

Не рубай мене у собітоньку,
Іване, Івашечку!
Зарубай мене у неділеньку,
Іване, Івашечку!
У неділеньку всі віночки в'ють
Іване, Івашечку!
І мені молодій зав'ють,
Іване, Івашечку!

«Собітонька та неділенька у цій пісні – не назви днів тижня. «Собіткою в деяких місцевостях України називалось купальське свято. Таку ж назву воно має в поляків та словаків. Неділя ж – будь-який неробочий день. Такий за християнських часів завжди випадав на другий день після Купала. Адже день Івана Хрестителя вважався святковим. Єдина робота, яка не заборонялась церквою в цей день – збирання лісових ягід та цілющих трав. Отож у пісні таки йдеться про жертву на Купала. Чому її здійснює брат, з точки зору звичайної логіки незрозуміло. Між ним і сестрою немає жодних антагонізмів. Отже, потреба в пожертві дівчини, вочевидь, викликана якимись іншими чинниками. Найвірогідніше – звичаєвими. Не піддається реконструкції роль брата в цьому вчинку і на основі етнографічних та дотичних фольклорних матеріалів»⁸⁵.

Подібна до наведеної пісня, яку виконували у с. Деречин Іваничівського району. У ній теж простежується мотив «купальської жертви» – вбивство сестри братом:

Торох, торох по дорозі
Що за гомін по дуброві.
Ой брат сестру вбивати хоче,
Сестра в брата прохалася
Мій братику, голубчику,
Не вбий мене у лісочку,
Убий мене в чистім полі
Та як уб'єш, обходи мене
Обсади мене трьома зіллями.
Першим зіллям – гвоздичками,
Другим зіллям – васильками,
Третім зіллям – стрілочками
(с.Деречин Іваничівського району).

Поширеними у межах території етнографічної Волині були купальські пісні, які стосувалися мантичного (гадального) обряду:

Ой на Купала дівчина гадала

⁸⁵ Давидюк В. «Купала, Купала, де ти літовала?» / В. Давидюк // Поліська дома – Вип.ІІІ: Літо / Зібрав, упорядкував і прокоментував Віктор Давидюк – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. – С. 63–64.

Сплітала віночки
Та й на Стир пускала.
(сmt. *Торчин Луцького району*).

Ой на Івана, ой на Купала,
Дівка на воду долю пускала.
Пливи, віночку, скажи, де доля,
Коли ми будем в парі обоє.
Пливе віночок до бережечка,
О-ой там доля десь недалечко.
(с. *Перекалі Демидівського району*).

Ой на Івана, та й на Купала, гей, гей, гей,
Дівчина гожа зілля збирала, гей, гей, гей,
Зілля збирала вінок сплітала, гей, гей, гей,
На Дунай річку його впускала, гей, гей, гей,
Най той віночок не потопає, гей, гей, гей,
Нехай краща доля мене витає, гей, гей, гей.
(с. *Лещатів Сокальського району*).

Ой на Купала дівчина гадала:
Сплітала віночки та й у Стир пускала.
Та й на Стир пускала, доленьки питала,
Чи прийде мій милий, що вірно кохала.
Ой поплив віночок та й став потопати,
Дівчині личенько слізьми заливати.
–Доле, моя доле, що ти наробила?
Ти ж моє кохання з віночком втопила.
(сmt. *Торчин*)

Хрисанф Ящуржинський понад сто років тому зауважував, що купальські пісні співаються особливим, своєрідним наспівом, одноманітним, протяжним і, якщо можна так висловитись, архаїчним. В цьому співі так і чуються грецькі пісні навколо жертвовників. Обрядовість, що здійснюється на святі Купайла, ще до деякої міри зберігає міфічне забарвлення, зате пісні, принаймні ті, що співаються тепер, рішуче не витлумачують обрядовості, як це буває в інших випадках. Більшість купальських пісень нагадують весільні

Не думається, що трохи більш як за століття все так кардинально змінилося, але, як бачимо, багато пісенних текстів таки мають обрядовий зміст. Що ж до ліричних первнів, які в них превалюють, то віднесемо все це на користь тієї надзвичайної миті, яка більше бентежить, ніж дає можливість думати й виводити.

Література та джерела.

1. Архів Інституту культурної антропології (надалі – архів ІКА). – Ф.2.– Од.зб.11-А – Арк.8 (м. Устилуг Володимир-Волинського району Волинської області).
2. Архів ІКА. – Ф.2-Л.–Од.зб.9 – Арк.7 (с. Холопичі Володимир-Волинського району Волинської області).
3. Архів ІКА. – Ф.2.–Од.зб.112 – Арк.10 (с. Павлівка Іваничівського району Волинської області).
4. Богданович А. Пережитки древнього мирозерцання в белорусов. – Гродно, 1895. – 253 с.
5. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993. – 590 с.
6. Гуцуляк О. Кельтський слід в історії слов'ян // <http://www.gallart.narod.ru/celtic.html>.
7. Давидюк В. «Купала, Купала, де ти літовала?»// Поліська дома – Вип.ІІІ: Літо / Зібрав, упорядкував і прокоментував Віктор Давидюк – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. – С. 45-141.
8. Дей О. Поезія життєвого буяння // Купальські пісні – К., 1970. – 205 с.
9. Забылин М. Русский народ: обычаи, обряды, предания, суеверия. – М.: Русская книга, 1996. – 496 с.
10. Золота скриня: Народні легенди й перекази з Північної Волині й Західного Полісся / Зібрав і впорядкував Віктор Давидюк. Намалював Орест Хмельовський – Луцьк: Вежа, 1996.
11. Калиаш В. Положение о неспособности к труду стариков в первобытном обществе//Этнографическое обозрение, 1889. – Кн.1/3.
12. Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К.: Наукова думка, 1990 – 142 с.
13. Костомаров М. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К.: Либідь, 1994. – 383 с.
14. Кудрявцева З. Купальська лялька: жертва чи посланець до предків (світоглядні основи обряду жертвоприношення та його відображення в купальському фольклорі) // Фольклористичні зошити. Збірник наукових праць – Вип. 11 – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008 – С. 31-51.

15. Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002. – 300 с.
16. Муравський шлях. – Харків, 2007.
17. Олена Пчілка. Автобіографія // Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор – Ужгород, 2011.
18. Ошуркевич О. Свято краси і молодості // Нове традицією стало. – Львів, 1978. – С.111.
19. Поліська дома – Вип.ІІІ: Літо / Зібрав, упорядкував і прокоментував Віктор Давидюк – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008.
20. Потебня О. Про купальські вогнища та споріднені з ними уявлення // Фольклористичні зошити. Збірник наукових праць – Вип. 11 – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008 – С. 167-189.
21. Сокіл В. Фольклорна основа переказу про смерть князя Олега // Народна творчість та етнографія. — К., 2004. — №3.
22. Тризна М. Нове народження старовинного свята//Соціалістична культура. – 1963. – №10. – С. 24 – 26;
23. Українка Леся. Купала на Волині // Зібрання творів: У 12 т. – Т. 9. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 9-30.
24. Українка Леся. Лист до Івана Франка від 11 (23) жовтня 1893 р. з с. Колодязне // Зібрання творів у 12 тт. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 10.
25. Ćurčić Mijo M., Staroiransko porijeklo Hrvata. – Zagreb, 1991,
26. Klaić Vjekoslav, Povijest Hrvata.– Zagreb, 1990,
27. Nitcsch K., Moscuński K. Zwyczaje świętojanskie na Zachodniem Poliesiu // Lud słowiański. – Kraków. 1929.
28. Vidović Mirko. Hrvatski iranski korjeni. – Zagreb 1991.

ЗМІСТ

Волинська традиція відзначення Купала в просторі та часі.....	
- Тексти купальських пісень, записаних на етнографічній Волині	
- Як святкували Купала.....	
- Пускання віночків на воду.....	
- Цілюще зілля.....	
- Цвіт папороті.....	
- Купальські вогнища.....	
- Купайлиця	
- Любовна магія.....	
- Спостереження за грою сонця.....	
- Збирання сміття на Купала.....	
- Іван-скидайло.....	
- Відьми	
- Обливанка.....	
Західноволинські купальські традиції в контексті загальноукраїнських....	

Д-13 Давидюк В. Купало на заході Волині. Науково-популярне видання. – Луцьк: Вежа-друк. 2015. – 76 с

У праці розглянуто регіональний варіант купальської обрядовості Волині ХХ ст. Автор скрупульозно фіксує все до найменших деталей, усвідомлюючи, що того Купала вже не існує навіть упам'яті теперішніх старожилів і відновити з часом відомості про нього буде неможливо. Водночас висловлює власні міркування, чому так, а не так і ламає деякі усталені стереотипи.

Для всіх, хто цікавиться народною культурою і її волинським варіантом зокрема.

Концепт.

Серед існуючих стереотипів про купальський обряд на Волині існує дві головних перешкоди. Перша – етнографічні межі Волині часто підмінено адміністративними. Друга – останніми десятиліттями в обряд увійшло чимало карнавальних, не властивих місцевій традиції елементів, як встановлення гойдалок, діставання чобіт чи іншого подарунка з вершечка свіжо обструганої, а тому слизької жердини тощо. Їх не існувало не лише в регіональному варіанті купальського обряду, а й в українській культурі, для якої чоботи не вважалися недосяжною розкішшю взагалі. Волинський варіант купальського обряду мало чим відрізняється від аналогічного в інших регіонах України. Регіональною специфікою відзначається жертвний ритуал – потоплення дерева, хоч деінде не без впливу зовнішнього фактора у 70 – 90-х роках палили й солом'яну ляльку. У волинських легендах на купальську тематику не користується популярністю мотив про відбирання відьмами молока від чужих корів. Респонденти запевняють, що таке робиться на Поліссі.

Спалення опудала «дідуха» спостерігалось в основному в околицях Дубна й Володимира.

Популярна на Волині обливанка – обливання дівчат уранці після безсонної купальської ночі, коли вони міцно сплять. Таку послугу, а заодно й честь робили для них хлопці. Ритуал обливання молоді існував і в інших місцевостях. На Поділлі на Великдень. На Балканах, в Молдові та Румунії okazіонально – залежно від потреби в час найбільшої спеки. Але там обливали лише одну спеціально вбрану дівчину з метою викликати дощ.

Отже, особливість волинського купальського обряду в поєднанні центральноукраїнських та балканських елементів.

V. Davydyuk Kupala in the west Volyn. Research publication. – Lutsk:Vezha-druk. 2015. – 76 p

The regional variant of the Volyn Kupala ceremonials of the twentieth century considered in the work. The author meticulously captures every smallest detail, knowing the fact that the Kupaladoes not exist even in the memory of present old-timers and resumingthe information about it in some time will be impossible. At the same time,the author expresseshis own reasons why this and not thet and breaks some well-established stereotypes.

For everyone interested in popular culture and its Volyn variant in particular.

Concept

Among the existing stereotypes about Kupala ceremony in Volyn, there are two main obstacles. The first obstacle is the fact that the ethnographic boundaries of Volyn often substituted by the administrative. The second one - in recent decades in the ceremony included many carnival, not peculiar to the local tradition, elements, such as installing swings, getting boots or another present from the top of fresh peeled and therefore slippery pole and so on. They did not exist not only in the regional version of Kupala ceremonies, but also in Ukrainian culture, for which the boots not considered as unattainable luxury at all. Volyn variant of the Kupala ceremony is not much different from that in other regions of Ukraine. As the regional specificity observed the sacrificial ritual - the sinking of trees, though sometimes not without the external factor, in 70 - 90 years burned a straw doll. In Volyn Kupala legends,the motif of the witches obtaining milk from cows of others is not popular. Respondents say that this happens on Polissya.

Burning the effigies "diduch" observed mainly on the vicinity of Dubno and Volodymyr.

Popular in Volyn oblyvanka - dousing girls in the morning after a sleepless night of Kupala when they sleep tight. Such a service and along with the honor was done to them by boys. The ritual of dousing young people existed even in the other areas. At the Podillyaat the Easter time. In the Balkans, Moldova and Romania occasionally - depending on the needs in the most hot time. However,there was only one,specially dressed, girl poured to cause rain.

Consequently,the feature of Volyn Kupala ceremony is the combination of Central Ukrainian and Balkan elements.